

**ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΚΖ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ

**Το βάθος της κρίσης και η ανασυγκρότηση της
απασχόλησης και της ανεργίας**

ΤΜ. ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ : ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Επιβλέπων/ουσα:

Κύριος Γιώργος Παπαγεωργίου

Σπουδαστής:

Διονύσιος Κολίτσας

ΑΘΗΝΑ - 2022

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή πραγματεύεται τις εργασιακές μεταρρυθμίσεις που προωθήθηκαν στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2010-2015 και οι οποίες αποτέλεσαν μέρος των δεσμεύσεων των Μνημονιακών Προγραμμάτων. Επιπλέον, εξετάζεται ο τρόπος που το περιβάλλον της απασχόλησης διαμορφώθηκε ως επακόλουθο αυτών των εργασιακών μεταρρυθμίσεων που επιβλήθηκαν. Σκοπός της ανάλυσης είναι να διερευνήσει αν τελικά οι εργασιακές παρεμβάσεις κινήθηκαν στην σωστή κατεύθυνση και ανασυγκρότησαν την αγορά εργασίας που επλήγη από την οικονομική κρίση.

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 διαδόθηκε ταχύτατα και οι επιπτώσεις της προκάλεσαν έντονα προβλήματα στις οικονομίες πολλών χωρών μεταξύ αυτών και στην Ελλάδα.

Ο τομέας της απασχόλησης υπέστη ιδιαίτερα καταστροφικές συνέπειες και εξαιτίας της κρίσης αλλά και λόγω των εργασιακών μεταρρυθμίσεων. Μέσα από έρευνες και στατιστικά στοιχεία παρουσιάζεται η έκταση και το βάθος του προβλήματος της ανεργίας όπως εξελίχθηκε το διάστημα 2010-2015. Επίσης, αναλύονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής αγοράς εργασίας (θεσμικά και δομικά) που είχαν συντελέσει στην διαμόρφωση του περιβάλλοντος της απασχόλησης κατά την περίοδο που η οικονομική ύφεση ξέσπασε στην χώρα.

Δίνεται έμφαση στην παρουσίαση των εργασιακών μεταρρυθμίσεων και στον τρόπο που επέδρασαν στην αγορά εργασίας και αποδεικνύεται, ότι σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα διαμορφώνεται ένα εντελώς διαφορετικό εργασιακό τοπίο. Ο κύριος άξονας γύρω από τον οποίο κινήθηκαν οι αλλαγές ήταν η απορύθμιση των συλλογικών συμβάσεων και της διαδικασίας προσδιορισμού των αποδοχών, η ελαστικοποίηση των ωραρίων, η απελευθέρωση των ατομικών και ομαδικών απολύσεων και η μεταστροφή των μορφών εργασίας προς ευέλικτες μορφές.

Τα αποτελέσματα των παρεμβάσεων δεν ήταν τα αναμενόμενα καθώς τα ευρήματα εγείρουν αμφιβολίες για το κατά πόσον οι λύσεις που προτάθηκαν υπήρξαν αποτελεσματικές για την άμβλυση του ποσοστού ανεργίας και την βελτίωση των δομικών αδυναμιών του τοπίου της ελληνικής απασχόλησης.

Η ελληνική αγορά εργασίας επηρεάστηκε το 2020 και αρχές του 2021 από τις επιπτώσεις της έξαρσης της πανδημικής κρίσης.

Λέξεις κλειδιά: Ανεργία, Οικονομική Κρίση, Μνημόνια, Εργασιακές σχέσεις, Μεταρρυθμίσεις, Ευελιξία

ABSTRACT

This paper deals with the labor reforms that were promoted in Greece during the period 2010-2015 and which were part of the commitments of the Memorandum Programs. In addition, it examines how the employment environment has evolved as a result of these labor reforms that have been imposed. The purpose of the analysis is to investigate whether labor interventions eventually moved in the right direction and restructured the labor market affected by the economic crisis.

The global financial crisis of 2008 spread rapidly and its effects caused severe problems in the economies of many countries, including Greece.

The employment sector has suffered particularly catastrophic consequences both because of the crisis and because of labor reforms. Through surveys and statistics, the extent and depth of the unemployment problem as it developed in the period 2010-2015 is presented. Also, the special characteristics of the Greek labor market (institutional and structural) that had contributed to the shaping of the employment environment during the period when the economic recession broke out in the country are analyzed.

Emphasis is placed on the presentation of labor reforms and the way they have affected the labor market and it proves that in a very short period of time a completely different labor landscape is being formed. The main axis around which the changes moved was the deregulation of collective agreements and the process of determining remuneration, the elaboration of working hours, the liberalization of individual and group redundancies and the shift of forms of work to flexible forms.

The results of the interventions were not as expected as the findings raise doubts about whether the proposed solutions were effective in alleviating the unemployment rate and improving the structural weaknesses of the Greek employment landscape.

The Greek labor market was affected in 2020 and early 2021 by the effects of the outbreak of the pandemic crisis.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
1. ΣΥΝΤΟΜΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ 2008 ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.....	9
1.1 Η αποτυχία της οικονομίας της αγοράς στην δημιουργία πλήρους απασχόλησης και η σημασία της έννοιας της ευελιξίας.....	11
2. ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ.....	13
2.1 Τα αριθμητικά στοιχεία της ανεργίας.....	13
2.2 Το πλαίσιο της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα κατά την έναρξη της κρίσης-Θεσμικά και Δομικά χαρακτηριστικά.....	17
2.2.1 Η παρακμή του στρεβλού μοντέλου ανάπτυξης της οικονομίας.....	18
2.2.2.Υπερβολική ρύθμιση επαγγελμάτων/ύπαρξη κλειστών επαγγελμάτων.....	19
2.2.3.Ο αυξημένος μισθός και το κόστος εργασίας πάνω από την παραγωγικότητα.....	19
2.2.4. Νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνικής πρόνοιας και φυλετική εισοδηματική ανισότητα.....	20
2.2.5. Ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη και αδυναμία αντιμετώπισης της παγκοσμιοποίησης.....	22
2.2.6. Διαρθρωτικές αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος.....	25
3. Η ΣΚΛΗΡΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ-Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΟΝΙΩΝ.....	26
3.1 Το περιεχόμενο των μνημονιακών μέτρων.....	29
3.1.1 Πρώτο Μνημόνιο (Μάιος 2010).....	29
3.1.2 Πρώτο επικαιροποιημένο πρόγραμμα (Αύγουστος 2010).....	30
3.1.3 Δεύτερο επικαιροποιημένο πρόγραμμα (Νοέμβριος 2010).....	30
3.1.4 Τρίτο επικαιροποιημένο πρόγραμμα (Φεβρουάριος 2011).....	31

3.1.5 Τέταρτο επικαιροποιημένο πρόγραμμα (Ιούλιος 2011).....	31
3.1.6 Δεύτερο Μνημόνιο (Φεβρουάριος 2012).....	31
3.1.7 Τρίτο Μνημόνιο (Αύγουστος 2015).....	33
4.ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	34
4.1 Συνέπειες των εργασιακών μεταρρυθμίσεων.....	36
5. ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΗΜΕΡΑ-ΤΟ ΣΟΚ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ.....	39
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	45
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	46

Ε.Σ.Δ.Δ.Α

ΚΟΛΙΤΣΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

©

2022-Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω ρητά ότι, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν παραβιάζει καθ' οιονδήποτε τρόπο πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής»

Αθήνα, 19/05/2022

Κολίτσας Διονύσιος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στις μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν στην αγορά εργασίας την περίοδο 2010-2015 με στόχο να εξορθολογήσουν το περιβάλλον της εργασίας και να μειώσουν τα ποσοστά ανεργίας που διογκώθηκαν κατά την περίοδο της κρίσης. Αναλύονται οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν για την απασχόληση ως μέρος των δεσμεύσεων των δανειακών συμβάσεων καθώς και ο αντίκτυπος και οι συνέπειες τους στην διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων. Σκοπός της ανάλυσης είναι να απαντήσει στο αν τελικά οι εργασιακές παρεμβάσεις κινήθηκαν στην σωστή κατεύθυνση και ανασυγκρότησαν την αγορά εργασίας.

Το πρώτο κεφάλαιο εισάγει το χρονικό της χρηματοπιστωτικής κρίσης, η οποία ξεκίνησε στις ΗΠΑ το 2007 και προκάλεσε την κρίση χρέους στις χώρες της Ευρωζώνης μεταξύ αυτών και στην Ελλάδα. Στην περίπτωση της Ελλάδας (και άλλων 7 χωρών) η κρίση οδήγησε στην ανάγκη υπογραφής δανειακών συμβάσεων με αντάλλαγμα χρηματοοικονομική βοήθεια από ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς. Τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής περιελάμβαναν την εφαρμογή ιδιαίτερα σκληρών μέτρων που περιλαμβάνονται σε ένα γενικότερο πλαίσιο οικονομικής λιτότητας με φιλοδοξία να εξορθολογιστούν τα δημοσιονομικά μεγέθη της Ελλάδας. Η κρίση έπληξε κάθε τομέα της πραγματικής οικονομίας της χώρας, μεταξύ αυτών και την αγορά εργασίας. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται επίσης η ερμηνεία της ανεργίας με βάση την συμβατική μακροοικονομική θεωρία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται μια επισκόπηση της ανεργίας των ετών 2010-2015 για την Ελλάδα με την χρήση στατιστικών δεδομένων. Παρά την μεγάλη υστέρηση στην πλευρά της συνολικής ζήτησης που προκάλεσε η κρίση και οδήγησε σε εκτόξευση των ποσοστών ανεργίας, υφίστανται εθνικές δυσλειτουργίες στην αγορά εργασίας που δεν είχαν αντιμετωπιστεί κατά τα προηγούμενα έτη. Τα θεσμικά και δομικά χαρακτηριστικά της αγορά εργασίας στην Ελλάδα που είχαν διαμορφώσει το εργασιακό πλαίσιο κατά την έναρξη της κρίσης αναπτύσσονται επίσης στο δεύτερο κεφάλαιο. Διαπιστώνεται ότι τα χαρακτηριστικά απέχουν από αυτά μιας προηγμένης και ισχυρής πραγματικής οικονομίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναπτύσσεται σε βάθος το περιεχόμενο των μνημονιακών μέτρων επικεντρώνοντας στις εργασιακές μεταρρυθμίσεις. Το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει την αντίδραση που τελικά προκάλεσαν τα μνημονιακά μέτρα στην αγορά εργασίας κατά το

2016 (6 χρόνια μετά τις πρώτες εργασιακές παρεμβάσεις) και έτσι επιχειρείται μία κριτική αποτίμηση της αποτελεσματικότητάς τους. Τέλος, το πέμπτο κεφάλαιο αναφέρει την κατάσταση της αγοράς εργασίας σήμερα με σκοπό να διαφανούν τα πιο μακροχρόνια αποτελέσματα των μέτρων. Ωστόσο, το 2020 η χώρα μας ήρθε αντιμέτωπη με μία ακόμα κρίση, την υγειονομική και πανδημική κρίση του COVID-19. Επομένως, η παρουσίαση της αγοράς εργασίας σήμερα είναι αναπόφευκτα επηρεασμένη και από την τρέχουσα κρίση για αυτό τον λόγο εξετάζονται μαζί.

1.ΣΥΝΤΟΜΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ 2008 ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Όταν το 2008 ξεκινούσε η παγκόσμια ύφεση, η ελληνική οικονομία χαρακτηριζόταν από υψηλό δημόσιο χρέος, μεγάλο εμπορικό έλλειμμα, ανισοκατανομή των φορολογικών βαρών, προσδοκίες ανόδου του βιοτικού επιπέδου από πλευράς καταναλωτών και ποσοστό ανεργίας μόλις στο 7.8%.

Σε μακροοικονομικούς όρους, από την μία πλευρά, ορισμένοι δείκτες προκαλούσαν ανησυχία. Τον Δεκέμβριο του 2008 το τριμηνιαίο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης ήταν 118,9% του ΑΕΠ¹ με αυξητική τάση, το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης σταθερά υψηλό (5,9% του ΑΕΠ), και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών επίσης ελλειμματικό (-13,7%) (<https://ec.europa.eu/eurostat>). Ωστόσο, ορισμένοι δείκτες εμφάνιζαν την χώρα μας σε καλύτερη κατάσταση συγκριτικά με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης: οι αποδόσεις των ελληνικών 10ετών κρατικών ομολόγων αξιολογούνταν περίπου το ίδιο με των γερμανικών ενώ ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης ήταν υψηλότερος από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης.

Χωρίς να προκαλεί έκπληξη, κατά το 2009 η εμπιστοσύνη των αγορών στην βιωσιμότητα του δημοσίου χρέους της χώρας μας κατέρρευσε απότομα. Είχε μόλις εξερράγη η βραδυφλεγής βόμβα της αγοράς των τοξικών χρεογράφων υψηλής επικινδυνότητας που διογκωνόταν κατά τα τελευταία χρόνια στα ανεπτυγμένα

1. Τρέχουσες τιμές, μη εποχικά διορθωμένα στοιχεία, Eurostat

χρηματοοικονομικά κέντρα προκαλώντας την δραματικότερη οικονομική κρίση μετά τη Μεγάλη Ύφεση. Σε μία τόσο παγκοσμιοποιημένη οικονομία, οι εξελίξεις σε μία χώρα επηρεάζουν τον υπόλοιπο κόσμο. Έτσι, η αναταραχή εξαπλώθηκε και προκάλεσε αρνητικά αποτελέσματα στις οικονομίες όλων των ανεπτυγμένων χωρών μεταξύ αυτών και στην χώρα μας.

Ακολούθησε μια δεκαετία κατά την οποία η Ελλάδα ήρθε αντιμέτωπη με τα εγγενή προβλήματα και τις μακροχρόνιες αδυναμίες της δομής της οικονομίας της, τα οποία ήρθαν στην επιφάνεια λόγω της γενικότερης ανισορροπίας που προκλήθηκε. Η χρηματοπιστωτική κρίση εξελίχθηκε και αναφέρεται στην Ελλάδα σαν κρίση χρέους καθώς τα προβλήματα πυροδοτήθηκαν από την μη βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους. Η χώρα αδυνατούσε να δανειστεί με τους μέχρι τότε πολύ ευνοϊκούς όρους (που είχε επιτρέψει η συμμετοχή στη νομισματική ζώνη του ευρώ) για να αποπληρώσει το δημόσιο χρέος της και να χρηματοδοτήσει τις υπόλοιπες ανάγκες της. Στην προσπάθεια μείωσης της πιθανότητας χρεοκοπίας η Κυβέρνηση στις 23 Απριλίου 2010 κατέφυγε στη βοήθεια του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Η Τρόικα, ή Θεσμοί, παρείχαν από κοινού χρηματοδοτική βοήθεια υπό τους όρους να εφαρμοστούν αυστηρά μέτρα που θα εξορθολογίζαν τα δημοσιονομικά μεγέθη επαναφέροντας το έλλειμμα και το χρέος στα επίπεδα αναφοράς που ορίζει το ΣΣΑ.

Από το καλοκαίρι του 2010 ξεκίνησαν να φαίνονται οι επιπτώσεις της κρίσης. Η ανεργία εκτοξεύτηκε ενώ οι μικρές επιχειρήσεις αντιμετώπιζαν μειωμένα έσοδα και αυξημένες πιθανότητες κλεισίματος, φαινόμενο που αναφερόταν ως κύμα λουκέτων. Το πρώτο μνημόνιο υπερψηφίστηκε από τη Βουλή στις 6 Μαΐου 2010. Τα χρόνια που ακολούθησαν χαρακτηρίζονται από έντονη δυσαρέσκεια του κόσμου που εκφράζεται με κινήματα διαμαρτυρίας, απεργίες, και γενικότερες μαζικές αντιδράσεις μεγάλης κλίμακας.

Στην πραγματικότητα, τα μνημόνια ήταν δανειακές συμβάσεις που εισήγαγαν την χώρα σε ένα φαύλο κύκλο συνεχόμενου δανεισμού, που προερχόταν από την υποχρέωση δημοσιονομικής εξυγίανσης, μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας και διαρθρωτικών αλλαγών προκειμένου να ανακτηθεί η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Τυπικά, η

ελληνική κρίση θεωρείται πως έληξε το 2018 με το πέρας της μεταπρογραμματικής εποπτείας.

Οι πολιτικές που επιλέχθηκαν για την αναμόρφωση της αγοράς εργασίας αναμενόμενα ενσωματώθηκαν στο πλαίσιο των μακροοικονομικών συνθηκών της ελληνικής οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, δεδομένου του ύψους του δημοσίου χρέους δεν υπήρχαν περιθώρια τόνωσης της ελλειπούς ζήτησης μέσω επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής. Βέβαια, ο αντίλογος σε αυτό είναι ο ισχυρισμός ότι η δημοσιονομική προσαρμογή που επιβλήθηκε ως αναγκαία, μπορούσε και θα έπρεπε να είχε γίνει με πιο ομαλό ρυθμό (Νικολίτσα, 2014).

Έτσι, η ανεργία που ειδικά σε περιόδους κρίσης θα μπορούσε να εξαλειφθεί μέσω επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί με άλλα μέτρα που ήταν ενδεδειγμένα με βάση τις μακροοικονομικές συνθήκες της Ελλάδας. Ωστόσο, σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, ακόμα και αν επιτρεπόταν από τις συνθήκες να εφαρμοστεί επεκτατική δημοσιονομική πολιτική, το αποτέλεσμα θα ήταν προσωρινή μόνο μείωση της ανεργίας ενώ μεσοπρόθεσμα θα αυξανόταν το επίπεδο των τιμών (Δεδουσόπουλος, 2010).

Συνεπώς, ο τρόπος ο οποίος προτάθηκε για την αντιμετώπιση της ανεργίας ήταν διαμέσου της εξάλειψης των ατελειών στην αγορά εργασίας. Μία τέτοια ρύθμιση θα μπορούσε να ήταν για παράδειγμα η μείωση των ασφαλιστικών εισφορών, η οποία εφαρμόστηκε μεν αλλά με πολύ προσοχή καθώς έχει δημοσιονομικό κόστος. Μέτρα χωρίς δημοσιονομικές επιπτώσεις που τελικά εφαρμόστηκαν κατά μεγάλο ποσοστό ήταν η απελευθέρωση του ωραρίου εργασίας, η θεσμοθέτηση ευέλικτων μορφών απασχόλησης (μερική, εκ περιτροπής) και η κατάργηση των περιορισμών των απολύσεων. Τα μέτρα αυτά είχαν σημαντικό πολιτικό κόστος και όπως θα παρουσιαστεί αμφίβολη αποτελεσματικότητα.

1.1 Η αποτυχία της οικονομίας της αγοράς στην δημιουργία πλήρους απασχόλησης και η σημασία της έννοιας της ευελιξίας

Η συμβατική μακροοικονομική θεωρία ερμηνεύει την ανεργία ως μια περιστασιακή κατάσταση η οποία αποδίδεται στην ακαμψία μισθών και τιμών. Σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία, οι δυνάμεις της προσφοράς εργασίας από τους εργαζόμενους και της ζήτησης εργασίας από τις επιχειρήσεις καθορίζουν τον πραγματικό μίσθο με αποτέλεσμα σε κατάσταση ισορροπίας της οικονομίας να μην υπάρχει ακούσια

ανεργία, αν υπάρχει αυτή θα είναι εκούσια. Αν υπάρξει οποιαδήποτε μεταβολή στην προσφορά ή ζήτηση εργασίας ο πραγματικός μισθός θα προσαρμοστεί και η οικονομία θα καταλήξει με μηδενική ακούσια ανεργία ξανά. Επομένως, ο μηχανισμός της εξισορρόπησης στις νεοκλασικές αγορές προϋποθέτει την έννοια της ευελιξίας-εκαμψίας στην αγορά μισθών στην αγορά εργασίας.

Όμως, σύμφωνα με την πλευρά των νεοκεϋνσιανών οικονομολόγων, η αγορά χαρακτηρίζεται από ατέλειες και μία από τις μορφές με τις οποίες εμφανίζονται είναι οι ακαμψίες στις τιμές και στους ονομαστικούς μισθούς. Αυτές οι ακαμψίες οδηγούν τελικά σε ανισορροπία στην αγορά εργασίας και συνεπώς σε ανεργία. Πιο συγκεκριμένα η ακαμψία των ονομαστικών μισθών μπορεί να προκαλείται από την θεσμοθέτηση του κατώτατου μισθού και τα πάγια έξοδα των επιχειρήσεων. Η ακαμψία των τιμών οφείλεται στον ατελή τρόπο ανταγωνισμού των αγορών. Η συγκεκριμένη θεώρηση έχει επικρατήσει ως ο τρόπος λειτουργίας της αγοράς εργασίας στο βραχυπρόθεσμο ορίζοντα ενώ μακροπρόθεσμα που οι τιμές και οι ονομαστικοί μισθοί τείνουν να προσαρμόζονται η ισορροπία στην αγορά εργασίας περιγράφεται από τον τρόπο με τον οποίο την αποτυπώνουν οι νεοκλασικοί.

Αντίθετα από τα προαναφερθέντα, ο Keynes ερμήνευσε το ποσοστό ανεργίας ως αποτέλεσμα του σημείου τομής της συνολικής προσφοράς και της συνολικής ζήτησης της οικονομίας (που ονομάζεται «σημείο ενεργούς ζήτησης»). Οι επιχειρήσεις διαμορφώνουν προσδοκίες για το επίπεδο των τιμών διότι αυτό καθορίζει την μελλοντική ζήτηση των προϊόντων τους. Με την σειρά του αυτό το αναμενόμενο επίπεδο τιμών επηρεάζει την ζήτηση εργασίας και το επίπεδο των πραγματικών μισθών. Αυτό συμβαίνει γιατί η μελλοντική ζήτηση των προϊόντων προγραμματίζει το ύψος της παραγωγής και τελικά το επίπεδο των απασχολούμενων που θα χρειαστούν. Επομένως, η απασχόληση (και η ανεργία) δεν διαμορφώνονται από το σημείο τομής της προσφοράς με την ζήτηση εργασίας. Αν η συνολική ζήτηση της οικονομίας αυξάνεται οι επιχειρήσεις τείνουν να προσαρμόσουν την παραγωγή και απασχόληση προς τα πάνω. Ταυτόχρονα, παρατηρείται αύξηση της κατανάλωσης λόγω των νέων εισοδημάτων και τάση για περαιτέρω αύξηση της ενεργούς ζήτησης. Η σχέση παραγωγής-απασχόλησης ενισχύεται και ανατροφοδοτείται περαιτέρω.

Από την αντίθετη πλευρά, στις περιόδους μειωμένης ενεργούς ζήτησης (ύφεσης) οι επιχειρήσεις προσδοκούν χαμηλές πωλήσεις για τα προϊόντα τους, διαμορφώνουν

χαμηλό επίπεδο τιμών, μειώνουν την παραγωγή τους, τις θέσεις εργασίας και η ανεργία αυξάνεται. Σε αυτή την περίπτωση, η κυβέρνηση πρέπει να παρεμβαίνει, για να αναμορφώσει τις προσδοκίες των επιχειρήσεων και να αποτρέψει τον κύκλο πρόκλησης της ανεργίας. Η αναγκαία κρατική παρέμβαση μπορεί να γίνεται μέσω αύξησης των δημοσίων δαπανών/επενδύσεων οι οποίες μέσω του πολλαπλασιαστή δημοσίων δαπανών αυξάνουν την ζήτηση και άρα την παραγωγή σε ένα νέο υψηλότερο επίπεδο ισορροπίας. Ακόμα η παρέμβαση μπορεί να γίνεται μέσω αύξησης επιδομάτων ή/και μείωση φόρων που αυξάνουν το διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών και ενισχύουν την κατανάλωση, την ζήτηση και τελικά την παραγωγή. Οι παρεμβάσεις αυτές μέσω του μηχανισμού των αναμενόμενων τιμών θα οδηγήσουν τελικά στην πλήρη απασχόληση (Ιωαννίδης, 2011).

Η άνοδος της ανεργίας την δεκαετία του 1970 γέννησε την ανάγκη για ευελιξία από την πλευρά των επιχειρήσεων ώστε να καταφέρουν να ανταπεξέλθουν και αποτέλεσε την έναρξη της συζήτησης και της μελέτης των αναγκαστικών προϋποθέσεων υπό τις οποίες θα ήταν πιο ελεύθερες να διαχειριστούν το εργατικό δυναμικό τους. Ο όρος «ευελιξία» εδραιώθηκε από την νεοφιλελεύθερη θεώρηση στις αρχές της δεκαετίας του 1980, συμπυκνώνοντας την επιδίωξη για άρση κάθε θεσμού που παρεμποδίζει την ανταγωνιστική λειτουργία της αγοράς εργασίας (Καραμεσίνη, 1993).

2.ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ

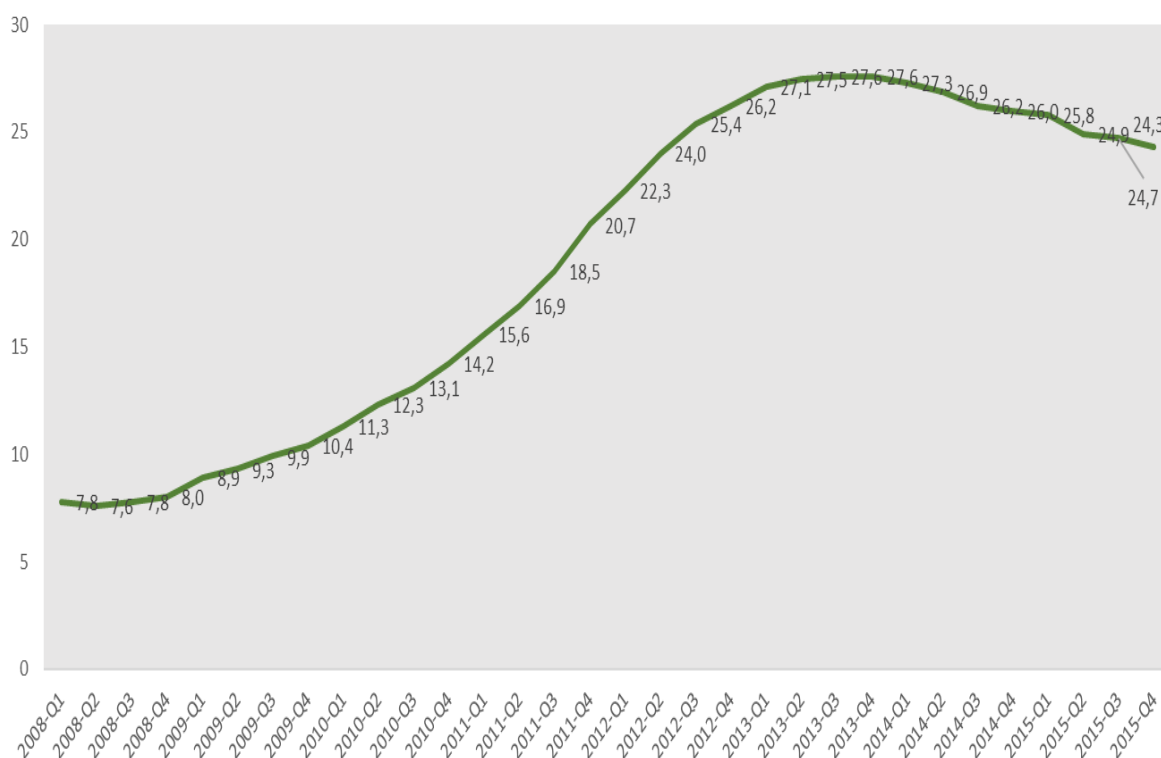
2.1 Τα αριθμητικά στοιχεία της ανεργίας

Η Ελλάδα είναι μία από τις χώρες της Ε.Ε. με τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας. Για την περίοδο 2005-2011² εμφάνισε ένα μέσο όρο ανεργίας 10,8%, που ήταν το 5ο υψηλότερο από τα 27 κράτη-μέλη, πίσω μόνο από την Κροατία (11%), Λιθουανία (12%), Σλοβακία (12,9) και Ισπανία (13,7%). Το πρώτο τρίμηνο του 2008, την περίοδο που ξέσπασε η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση το ποσοστό ανεργίας ήταν μόλις 7,8%, ενώ ένα χρόνο μετά παρατηρήθηκε στην ελληνική αγορά μια σταδιακή αύξηση,

2. Συμπεριλήφθηκαν έτη πριν και μετά την έναρξη της κρίσης για λόγους πληρότητας και περιεκτικότητας

φτάνοντας το 2011 να έχει ένα μέσο όρο 17,9%. Τις χρονιές που ακολούθησαν και μέχρι το 2015 τα ετήσια ποσοστά ανεργίας κυμάνθηκαν μεταξύ των δυσθεώρητων ποσοστών 23,5%-27,45%. Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται το ποσοστό ανεργίας ανά τρίμηνο για την περίοδο α' τρίμηνο 2008 έως δ' τρίμηνο 2015. Το Διάγραμμα 2 ακολουθεί τις κινήσεις του ετήσιου ποσοστού ανεργίας από το 1995 μέχρι και σήμερα (<https://ec.europa.eu/eurostat>). Σύμφωνα με το Διάγραμμα 2 μια αργή αποκλιμάκωση ξεκίνησε από το 2015, δηλαδή 5 χρόνια αφότου είχαν ξεκινήσει οι παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας.

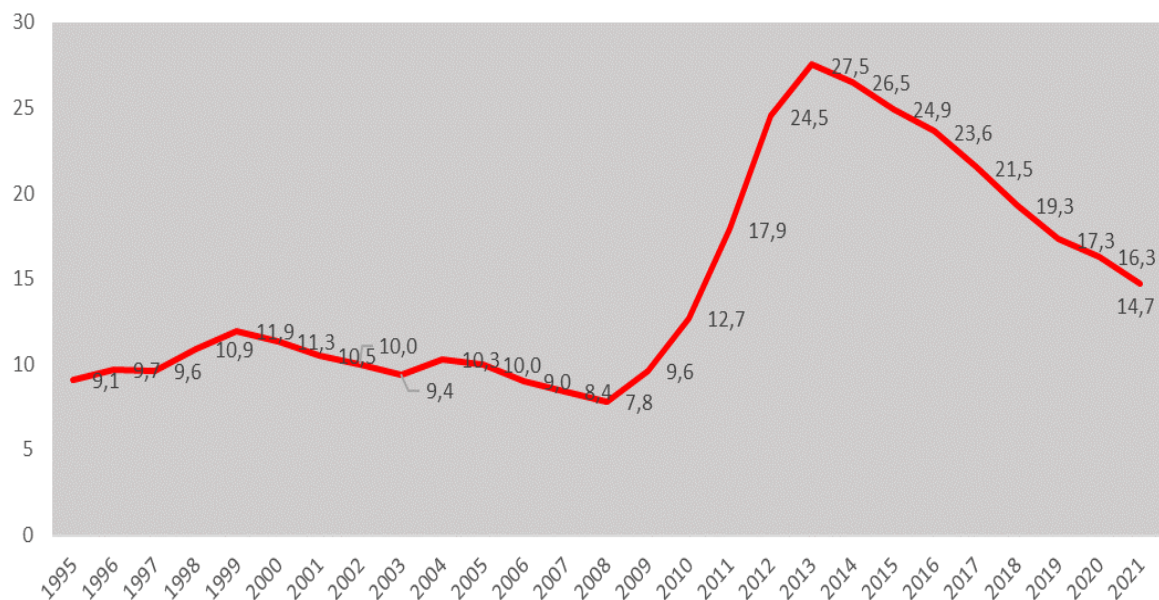
Διάγραμμα 1: Τριμηνιαίο ποσοστό ανεργίας στο σύνολο του εργατικού δυναμικού των ατόμων 15-74 ετών (Ιανουάριος 2008-Δεκέμβριος 2015)

Πηγή: Eurostat

Εποχικά διορθωμένα στοιχεία

Διάγραμμα 2: Ετήσιο ποσοστό ανεργίας στο σύνολο του εργατικού δυναμικού των ατόμων 15-74 ετών (1995-2021)

Πηγή: Eurostat

Τα ποσοστά ανεργίας, αν και περιγραφικά των εξελίξεων, δεν φανερώνουν το πραγματικό μέγεθος των ανθρώπων που η ύφεση έφερε στην τραγική κατάσταση της ανεργίας. Στην πραγματικότητα ο αντίκτυπος της διεθνούς κρίσης στην Ελλάδα αρχίζει να αποτυπώνεται από τα τέλη του 2009. Το 2010 ο αριθμός των ανέργων ήταν 639,5 χιλ. άτομα ενώ 2 χρόνια μετά ο αριθμός των ανέργων έφτασε το 1.195 χιλ. άτομα. Από το 2013 που έφτασαν στο υψηλότερο σημείο (1.330 χιλ. άτομα) και μέχρι το 2017 οι άνεργοι παρέμειναν πάνω από 1 εκατ. άτομα (<https://ec.europa.eu/eurostat>).

Με βάση τα ηλικιακά γκρουπ, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, τον Δεκέμβριο 2009, το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας παρατηρείται στους νέους ηλικίας 15-24 ετών (29,6%) και για τον Δεκέμβριο 2012 – Δεκέμβριο 2015 εκτοξεύεται και κυμαίνεται από 49,2%-58,7%. Ακολουθεί το ηλικιακό γκρουπ 25-34 ετών και 35-44 ετών. Αυτό αποτέλεσε μία πολύ κακή εξέλιξη διότι, από την μία πλευρά, η ανεργία ατόμων οποιασδήποτε ηλικίας συνεπάγεται αρνητικές κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις κατά τα τρέχοντα έτη. Από την άλλη πλευρά, προδικάζει και μελλοντικά προβλήματα καθώς τα νεότερα μέλη του εργατικού δυναμικού που παρέμειναν για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα σε

κατάσταση ανεργίας δεν θα μπορέσουν να αναπληρώσουν σε εμπειρία και παραγωγικότητα αυτά τα απολεσθέντα χρόνια εργασίας (Πίνακας 1) (<https://www.statistics.gr/>).

Πίνακας 1: Ποσοστό (%) ανεργίας κατά ομάδες ηλικιών, (Δεκεμβ. 2010- Δεκεμβ. 2015)

Ομάδες ηλικιών	Δεκέμβρ. 2010	Δεκέμβρ. 2011	Δεκέμβρ. 2012	Δεκέμβρ. 2013	Δεκέμβρ. 2014	Δεκέμβρ. 2015
15-24	38	51	58,7	57,2	50,8	49,2
25-34	20	28,4	33,9	36,3	34,4	30,2
35-44	12	17,6	22,9	24,1	22,3	18,8
45-54	9,8	15,4	19,6	20,7	20,3	19,8
55-64	7,1	10,5	15,8	17,6	16,7	19,8
65-74	1,9	3,8	8,1	10,6	9,5	10,7
Σύνολο	14,8	21,3	26,4	27,5	25,8	24

Πηγή: Eurostat

Πίνακας 2: Ποσοστό (%) ανεργίας κατά φύλο, (Δεκεμβ. 2010- Δεκεμβ. 2015)

Φύλο	Δεκέμβρ. 2010	Δεκέμβρ. 2011	Δεκέμβρ. 2012	Δεκέμβρ. 2013	Δεκέμβρ. 2014	Δεκέμβρ.2015
Άνδρες	12,1	18,3	23,6	24,5	22,8	20,8
Γυναίκες	18,3	25,1	29,9	31,2	29,5	27,7
Σύνολο	14,8	21,3	26,3	27,4	25,8	23,9

Πηγή: Eurostat

Η ανεργία δεν επηρέασε με τον ίδιο τρόπο τα δύο φύλα. Τον Δεκέμβριο του 2012 το ποσοστό ανεργίας των αντρών φτάνει το 23,6% ενώ στις γυναίκες το ποσοστό φτάνει το 29,9% που αποτελεί ένα από τα υψηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση (<https://www.statistics.gr/>) (Πίνακας 2). Βέβαια, η ανεργία είναι υψηλότερη στις γυναίκες διαχρονικά στην χώρα μας και ένας από τους λόγους για αυτό παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα που εξετάζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ανεργίας στην Ελλάδα.

Ως προς την τάση της ανεργίας με βάση το επίπεδο εκπαίδευσης, διαχρονικά μειώνεται όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης. Όμως, η χρηματοπιστωτική κρίση έβλαψε όλους τους εργαζομένους ανεξαρτήτως εκπαιδευτικής κλίμακας. Με βάση την εκπαίδευση κατά το ίδιο έτος, η κατηγορία με το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας εμφανίστηκε σε όσους δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο (34,5%), στην συνέχεια είναι τα άτομα που έχουν τελειώσει μερικές τάξεις του δημοτικού (24,9%) και οι απόφοιτοι ανώτερης Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (19,0%). Τα χαμηλότερα ποσοστά εμφανίζονται σε όσους έχουν διδακτορικό ή μεταπτυχιακό (9,7%) και στους απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (11,6%).

2.2 Το πλαίσιο της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα κατά την έναρξη της κρίσης- Θεσμικά και Δομικά χαρακτηριστικά

Αδιαμφισβήτητα, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας την δεκαετία 2008-2018 προκλήθηκαν, όπως προαναφέρθηκε, από την ανεπάρκεια της ζήτησης που επέφερε η χρηματοπιστωτική κρίση. Ωστόσο, η ελληνική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από εγγενή προβλήματα, στρεβλώσεις και χρόνιες μακροοικονομικές ανισοροπίες τα οποία έφεραν στην επιφάνεια και ενέτεινε η κρίση και η ακολουθούμενη οικονομική ύφεση. Παρακάτω αποτυπώνονται ορισμένοι θεσμικοί και δομικοί παράγοντες που χαρακτήριζαν την ελληνική αγορά εργασίας την χρονική περίοδο κατά την οποία ξέσπασε η χρηματοπιστωτική κρίση θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να περιγράψουμε την γενική εικόνα που επικρατούσε. Ταυτόχρονα σε αυτά τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας εντοπίζονται ορισμένα από τα βαθύτερα αίτια της αύξησης της ανεργίας αλλά και παράγοντες που επέδρασαν καταλυτικά προς αυτή την κατεύθυνση:

1. Η παρακμή του στρεβλού μοντέλου ανάπτυξης της οικονομίας
2. Υπερβολική ρύθμιση επαγγελμάτων/ύπαρξη κλειστών επαγγελμάτων
3. Ο αυξημένος μισθός και το κόστος εργασίας πάνω από την παραγωγικότητα
4. Νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνικής πρόνοιας και φυλετική εισοδηματική ανισότητα
5. Ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη και αδυναμία αντιμετώπισης της παγκοσμιοποίησης
6. Διαρθρωτικές αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος

2.2.1. Η παρακμή του στρεβλού μοντέλου ανάπτυξης της οικονομίας

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες ο σχεδιασμός για την ανάπτυξη της ελληνική οικονομίας βασίστηκε κυρίως στους τομείς της οικοδομής και του τουρισμού ενώ αγνοήθηκαν οι τομείς της βιομηχανίας και της αγροτικής παραγωγής. Περαιτέρω, η αύξηση του ΑΕΠ τροφοδοτήθηκε από την κατανάλωση και όχι από την παραγωγή αγαθών. Ορισμένοι τυχαίοι παράγοντες ευνόησαν την κατανάλωση και άρα την τροφοδότηση των ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης: φθινό εργατικό δυναμικό λόγω μετανάστευσης, εισρέοντα κονδύλια από τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και υψηλή πιστοληπτική ικανότητα λόγω ένταξης στην Ε.Ε. Οι τράπεζες δάνειζαν για την στήριξη των καταναλωτικών αναγκών και έτσι σημειώθηκε η οικονομική ευμάρεια και ανάπτυξη που έκανε την χώρα μας να μοιάζει ότι συγκλίνει με τον αντίστοιχο μέσο όρο της κοινοτικής .

Η ένταξη στην Ε.Ε. επέβαλε ορισμένες μεταρρυθμίσεις, η προώθηση των οποίων θα ήταν ωφέλιμη για την αναπτυξιακή πορεία της Ελλάδας, όπως η βέλτιστη χρήση των διαθέσιμων πόρων κ.α., όμως αυτές τελικά δεν υλοποιήθηκαν. Άλλες αλλαγές προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της οικονομικής αποτελεσματικότητας όπως η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και η μείωση των φορολογικών συντελεστών επίσης δεν έλαβαν την προσοχή που απαιτούνταν. Δεν στηρίχθηκε η βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος ούτε η αναβάθμιση της εκπαίδευσης, της έρευνας, της καινοτομίας, της ανταγωνιστικότητας (Καζάκος, 2010).

Ήταν προφανές ότι αυτός ο τύπος ανάπτυξης με την υποβαθμισμένη παραγωγή και πέραν των πραγματικών δυνατοτήτων κατανάλωση δεν θα ήταν βιώσιμος. Περαιτέρω, δεν δινόταν βαρύτητα στην δημοσιονομική ισορροπία, ούτε υπολογίστηκαν οι επιβαρύνσεις από τα αυξανόμενα χρέη για τις μελλοντικές γενιές και η σημασία της ευθυγράμμισης με τα κριτήρια του Μάαστριχτ.

Εκ των υστέρων διαπιστώθηκε ότι η επέκταση της οικονομίας κατά την δεκαετία 2000-2008 αντανάκλούσε σε μεγάλο βαθμό πολλούς προσωρινούς παράγοντες. Τα αποτελέσματα αυτής της επίπλαστης οικονομικής ευημερίας ήταν η διόγκωση του δημοσίου χρέους, η οποία πέρασε στην πραγματική οικονομία, και σε συνδυασμό με τις αντίξοες συνθήκες που δημιούργησε η ύφεση, ενέτεινε την αύξηση της ανεργίας.

2.2.2.Υπερβολική ρύθμιση επαγγελματιών/ύπαρξη κλειστών επαγγελματιών

Τα κλειστά επαγγέλματα παραμορφώνουν την αγορά εργασίας και παρεμποδίζουν την ανάπτυξη ζωτικής σημασίας τομέων της οικονομίας. Η έκταση των ελεγχόμενων επαγγελματιών σύμφωνα με την ελληνική εργατική νομοθεσία είναι σημαντική. Για παράδειγμα ένας από τους κύριους εξαγωγικούς τομείς της Ελλάδας, ο τουρισμός, δεν ήταν τόσο αποδοτικός όσο θα μπορούσε εξαιτίας ακατανόητων περιορισμών που ίσχυαν στις αγορές εργασίας των κλάδων που τον αποτελούν. Το 2010 η κυβέρνηση προχώρησε σε μία απελευθέρωση του τομέα της ναυτιλίας αίροντας τον περιορισμό του cabotage το οποίο ήταν μια μνημονιακή υποχρέωση της Ελλάδας, αλλά και μια από τις μεταρρυθμίσεις που χρειαζόταν η ελληνική οικονομία (Μανωλόπουλος, 2012).

2.2.3.Ο αυξημένος μισθός και το κόστος εργασίας πάνω από την παραγωγικότητα

Ο ρυθμός των μισθών κατά την δεκαετία που προηγήθηκε του έτους 2009 ήταν αύξων και αυτή η εξέλιξη μπορεί να αποτυπωθεί μέσα από πληθώρα δεδομένων. Ο μέσος πραγματικός μισθός, που αντικατοπτρίζει την αγοραστική δύναμη, αυξήθηκε στην Ελλάδα κατά 4,7% το 2009 αλλά το 2010, σύμφωνα με τον OECD, οι μέσοι μισθοί μειώθηκαν για πρώτη φορά μετά από πολλά χρόνια και το ποσοστό της μείωσης ήταν 4,5%³. Η αύξηση των μισθών σε αυτά τα επίπεδα το 2009

προκάλεσε σύγκλιση με των υπόλοιπων κρατών-μελών αλλά αν οι μισθοί υπολογιστούν προσαρμοσμένοι στην παραγωγικότητα αποδεικνύονταν υψηλότεροι από αυτούς της Ευρωζώνης (<https://stats.oecd.org/>).

Ο μέσος ετήσιος μισθός στην Ελλάδα το 2009 ήταν 21.351 ευρώ, πάνω από αρκετές χώρες της Ε.Ε. όπως Κύπρος, Πορτογαλία, Σλοβενία, Λετονία και Λιθουανία. Η αγοραστική δύναμη του μέσου ετήσιου μισθού έφτανε το 82,4% του μέσου όρου της Ε.Ε. (INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2010). Είναι δύσκολο να εντοπιστεί η οικονομική αιτιότητα μεταξύ της αύξησης των μισθών και της ανάπτυξης όμως η άποψη που επικρατεί είναι ότι η ταχύρρυθμη και βιώσιμη ανάπτυξη είναι προϋπόθεση για την αύξηση των μισθών παρά το αντίστροφο. Ένας δε παράγοντας που πρέπει να ληφθεί επίσης υπόψη κατά την εξέταση της αύξησης των μισθών είναι η παραγωγικότητα των εργαζομένων.

3. Τα μεγέθη των μισθών σε αυτή την ενότητα αναφέρονται σε ευρώ και σε σταθερές τιμές του έτους 2020

Το ετήσιο κόστος εργασίας εμπεριέχει την παραγωγικότητα της εργασίας. Τις ίδιες περιόδους αναφοράς η μέση παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας φαίνεται να βρίσκεται σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τις πιο προηγμένες χώρες της Ε.Ε. όπως η Γαλλία, η Γερμανία και το Λουξεμβούργο αλλά και σε σχέση με ορισμένες λιγότερο ανεπτυγμένες. Η κακή επίδοση στο πεδίο της παραγωγικότητας αποτελεί σημαντικό μειονέκτημα της χώρας και έχει ίσως την βαρύτερη στάθμιση στα κακώς κείμενα της Ελλάδας μέσα στο σύνολο των μακροοικονομικών μεγεθών της. Οι αιτίες για την χαμηλή παραγωγικότητα εντοπίζονται στην αναντιστοιχία των δεξιοτήτων των υπάρχουσών και των ζητούμενων στην αγορά εργασίας, στο μικρό μέγεθος της, στην κακή οργάνωση των μικρών επιχειρήσεων και γενικότερα στην ελλιπή αξιοποίηση του ισχυρότερου πλεονεκτήματος της: του ανθρώπινου δυναμικού.

Το συνολικό κόστος εργασίας στην ελληνική αγορά είναι υψηλό, σχεδόν διπλάσιο του καθαρού μέσου μισθού και αυτός είναι ένας από τους λόγους που οδηγεί σε ανεργία. Επίσης, οι πολύ μικρές διαφοροποιήσεις των μεταβολών των αποδοχών σε κάθε τομέα σε συνάρτηση με τα εγγενή προβλήματα της αγοράς εργασίας συντελούν σε περιορισμένη κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, γεγονός που χειροτερεύει την ανεργία (Τράπεζα της Ελλάδος, 2011).

2.2.4. Νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνικής πρόνοιας και φυλετική εισοδηματική ανισότητα

Στην Ελλάδα κυριαρχεί μία δυσμενής για την γυναίκα προκατάληψη, σύμφωνα με την οποία η γυναίκα πρέπει να αναλαμβάνει τις δουλειές της οικίας ενώ αντίθετα ο άντρας μπορεί να εργάζεται σε οποιαδήποτε εργασία (Choudhry, 2010).

Η προκατάληψη αυτή έχει τις ρίζες της σε πολλούς κοινωνικοιστορικούς λόγους και στην χώρα μας ενισχύθηκε λόγω του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου κοινωνικής πρόνοιας που επικρατεί. Αυτό είναι ένα είδος κορπορατίστικου μοντέλου με ιδιαίτερα έντονα το πατερναλιστικό στοιχείο και τα ανεπίσημα δίκτυα (Mouriki, 2009).

Η πιο σημαντική επίπτωση που προέρχεται από αυτή την αντίληψη και δυσχεραίνει την θέση της γυναίκας στον εργασιακό χώρο είναι η εισοδηματική ανισότητα. Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το 2008 ο μέσος μισθός των γυναικών ήταν κατά 10% χαμηλότερος από των αντρών, στον ιδιωτικό τομέα χαμηλότερος κατά 15,2% και στον δημόσιο τομέα κατά 3,8%. Η κακή αυτή επίδοση παρατηρείται και κατά την σύγκριση

της εισοδηματικής ανισότητας μεταξύ των 27 χωρών-μελών της Ε.Ε., όπου η Ελλάδα κατατάσσεται στην 21^η θέση. Ακόμα, οι αποδοχές των γυναικών κάθε ηλικίας εμφανίζονταν να είναι χαμηλότερες από των αντρών. Το πρόβλημα ήταν μέγιστο για τις γυναικές 50-64 ετών (<https://www.statistics.gr/>).

Στην απρόσμενα κακή οικονομική κατάσταση που συνέβη το 2008 τα νοικοκυριά με περιορισμένα εισοδήματα είτε λόγω χαμηλότερου είτε καθόλου εισοδήματος των γυναικών δεν ήταν φυσικά σε θέση να αντιμετωπίσουν την φτωχοποίηση. Ο συνδυασμός με την μεγάλη ανεργία που έπληξε τους άντρες κατά το 2010 οδήγησε σε αύξηση των ατόμων 18-59 ετών που ζούσαν σε ελληνικά νοικοκυριά στα οποία κανείς δεν εργαζόταν (Τράπεζα της Ελλάδος, 2010).

Ένα χαρακτηριστικό του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου κοινωνικής πρόνοιας στο οποίο εντάσσεται η ελληνική αγορά εργασίας αποτελεί η δυαδικότητα. Με αυτόν τον όρο περιγράφεται η ταυτόχρονη ύπαρξη μιας επίσημης οικονομίας που υπόκειται σε νομοθετικές ρυθμίσεις που ακολουθούνται σχολαστικά και μιας ανεπίσημης που περιγράφεται από μαύρη εργασία και παραοικονομία (Μητράκος, 2010). Παράλληλα, ενυπάρχει το φαινόμενο των χορηγήσεων γενναιοδωρων παροχών στους εργαζομένους και χαμηλής κοινωνικής προστασίας και εν γένει στήριξης στους άνεργους και στους νεότερους εργαζομένους που ούτως ή άλλως βρίσκονται σε δυσχερέστερη θέση. Η εν λόγω διάκριση αντικατοπτρίζει την ανταμοιβή προς τους γηραιότερους εργαζομένους για την πολύχρονη εργασιακή τους εμπειρία με την μορφή περισσότερων επιδομάτων και καλύτερων ορών εργασίας, καταλήγει όμως να δημιουργεί ακαμψίες στην αγορά εργασίας (Barakat, 2010). Έτσι, η αγορά στρέφει τους νεότερους εργαζομένους στην ανάληψη επισφαλέστερων θέσεων και πιο ευπρόσβλητων σε εποχικότητα και μειωμένη ζήτηση. Επίσης, αυτές οι ακαμψίες οδηγούν κατά την διάρκεια δυσχερών οικονομικών καταστάσεων την μεταστροφή των γυναικών σε ανάληψη εργασιών χαμηλής εξειδίκευσης και χαμηλά αμοιβόμενων (Choudhry, 2010).

Η έλλειψη της κατάλληλης εύνοιας από την Πολιτεία όσον αφορά την θέση των γυναικών και των νέων στην αγορά εργασίας φάνηκε στην ευαλωτότητά τους κατά την οικονομική κρίση καθώς αυτές οι ευαίσθητες ομάδες εθίγησαν περισσότερο.

2.2.5. Ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη και αδυναμία αντιμετώπισης της παγκοσμιοποίησης

Η ταχύτατη άνοδος της τεχνολογίας και η παγκοσμιοποίηση ανέδειξαν νέα δεδομένα και συνθήκες στον τρόπο που διαμορφώνεται η αγορά εργασίας και η απασχόληση δημιουργώντας νέες απαιτήσεις και καλώντας για ανασχεδιασμό πολιτικών.

Η ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη αποτυπώνεται στην αναζήτηση των εργοδοτών για υψηλής εξειδίκευσης εργατικό δυναμικό με ολοένα και πιο εξειδικευμένες γνώσεις που σχετίζονται με ψηφιακές δεξιότητες.

Για παράδειγμα, η ανάγκη των ελληνικών επιχειρήσεων για εκσυγχρονισμό τηλεπικοινωνικών και τεχνολογικών υποδομών μεγένθυσε την ζήτηση για υψηλής εξειδίκευσης εργαζομένους ενώ ελαττώθηκε η ανάγκη για χαμηλής ειδίκευσης (Palier & Sykes, 2001) με συνέπεια να πληγεί το χαμηλής ειδίκευσης εργατικό δυναμικό. Καθώς δεν δόθηκε αρκετή προσοχή στο να δημιουργηθεί αποτελεσματικό σχέδιο αντιμετώπισης αυτής της κατάστασης δημιουργήθηκε ακόμα μια πηγή πρόκλησης ανεργίας που ήταν πολύ δυσκολότερο να διορθωθεί μέσα στα χρόνια της κρίσης.

Στην συνέχεια, κατά τους πρώτους μήνες της οικονομικής κρίσης η έλλειψη σωστής αντιστοιχίας των δεξιοτήτων με τις κενές θέσεις εργασίας και η αδυναμία εύρεσης εργαζομένων με συγκεκριμένες εξειδικευμένες δεξιότητες (που καλείται διαρθρωτική ανεργία) εντάθηκε σημαντικά (Τράπεζα της Ελλάδος, 2009). Είναι κοινή γνώση ότι οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης στοχεύουν εν γένει στην ενίσχυση της απασχολησιμότητας μέσω διάφορων μορφών δράσεων αλλά κυρίως στοχεύουν στην αντιμετώπιση της διαρθρωτικής ανεργίας και της ανεργίας τριβής (Eichhorst & Konle-Seidl, 2016). Περιλαμβάνονται δράσεις όπως καλύτερη «αντιστοίχιση» των ανέργων και των μελών διαφόρων «ευάλωτων» πληθυσμιακών ομάδων με θέσεις απασχόλησης, ενίσχυση και επέκταση των δεξιοτήτων των ωφελουμένων, βελτίωση της αποτελεσματικότητας των διαδικασιών ανεύρεσης εργασίας, αύξηση πιθανοτήτων εύρεσης εργασίας των μακροχρονίων ανέργων, και επίσης αποτροπή της υποβάθμισης των εργασιακών τους δεξιοτήτων.

Ο φορέας που είναι αρμόδιος για την αντιμετώπιση και άμβλυνση μίας ευρείας γκάμας προβλημάτων στην αγορά εργασίας σαν τα παραπάνω είναι ο ΟΑΕΔ καθώς είναι ο κύριος φορέας υλοποίησης των προγραμμάτων ενεργητικής απασχόλησης. Ορισμένα προγράμματα ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης που οργάνωσε και πραγματοποίησε

ο ΟΑΕΔ κατά τα τελευταία χρόνια (ΝΘΕ, ΝΕΕ, Stage) δέχτηκαν κριτική τόσο ως προς την διαδικασία υλοποίησης όσο και ως προς την αποτελεσματικότητά τους στην μείωση της ανεργίας και στην ενίσχυση της απασχόλησης.

Τον Ιούνιο του 2007 εκδόθηκε η έρευνα «Υλοποίηση Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης από τον ΟΑΕΔ-Εμπειρία του Συνηγόρου του Πολίτη». Σε αυτήν περιλαμβάνονταν τα προβλήματα που εντοπίστηκαν κατά την Περίοδο 1998-2006 από τις παραπάνω ενεργητικές πολιτικές απ' τον ΟΑΕΔ ύστερα από κατάθεση 556 αναφορών.

Ενδεικτικά μία κριτική που τους αποδίδεται είναι το φαινόμενο του αποκαλούμενου «αποτελέσματος υποκατάστασης» ('Substitution Effect'). Σύμφωνα με αυτό, θέσεις εργασίας που δημιουργούνται, μέσω της προώθησης ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης, για ορισμένη κατηγορία εργαζομένων, αντικαθιστούν θέσεις εργασίας για άλλες κατηγορίες εργαζομένων. Προκύπτει έτσι στις επιχειρήσεις όφελος από την μείωση του σχετικού μισθολογικού κόστους (Klune, 2016). Μία πτυχή αυτού του προβλήματος εμφανίζεται κατά την «αντικατάσταση» εργαζομένων υψηλότερων δεξιοτήτων με εργαζομένους χαμηλότερων δεξιοτήτων, οι οποίοι προσελήφθησαν διαμέσου των δράσεων των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης, λόγω του οφέλους που προκύπτει στο εργατικό κόστος από την πρόσληψη χαμηλότερης ειδίκευσης εργαζομένων. Όμως, σε αυτή την περίπτωση, δεν προκαλείται ουσιαστική αντιμετώπιση της διαρθρωτικής ανεργίας ενώ ταυτόχρονα ζημιώνεται ένα άλλο τμήμα του εργατικού δυναμικού.

Είναι δύσκολο να αποτιμηθεί η συμβολή των ενεργητικών πολιτικών του ΟΑΕΔ στην ομαλοποίηση της μετάβασης και στην άμβλυση των επιπτώσεων από τις εξωγενείς αλλαγές στο περιβάλλον εργασίας (όπως η αύξηση της διαρθρωτικής ανεργίας) λόγω καταρχάς του πολυσχιδούς χαρακτήρα των ενεργητικών πολιτικών.

Περαιτέρω, δεν είναι εφικτό να αξιολογήσουμε την ανισορροπία που είχε διαμορφωθεί στην αγορά κατά το 2008 από τις επιδράσεις των τεχνολογικών εξελίξεων (και της παγκοσμιοποίησης που αναλύεται παρακάτω). Είναι όμως παραδεκτό, ότι στον βαθμό που η αγορά εργασίας διήλθε μέσω εξωγενών παγκόσμιων αλλαγών και αυτές δεν αντιμετωπίστηκαν επαρκώς, προστέθηκαν επιπλέον αναταραχές και αδυναμίες στο σύστημα.

Η παγκοσμιοποίηση συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη των χωρών μέσω σημαντικότερης ενίσχυσης των εξαγωγών, αύξησης των θέσεων εργασίας, βελτίωσης της αποδοτικότητας της εργασίας, της αναδιανομής του εισοδήματος, της αύξησης της μεταρρυθμιστικής δυνατότητας, πολλών πλεονεκτημάτων για τους καταναλωτές κ.α.

Αναγνωρίζεται ότι ο βαθμός της αποτελεσματικότητας της προσαρμογής στην παγκοσμιοποίηση δεν προέρχεται μόνο από τον τρόπο που προσαρμόστηκε η αγορά εργασίας, παρ' όλ' αυτά αναλύεται σε αυτή την ενότητα καθώς παίζει ρόλο στις συνθήκες που διαμορφώθηκαν για την αγορά εργασίας και στις επιπτώσεις σε αυτή.

Σύμφωνα με το Ινστιτούτο έρευνας KOF⁴, το 2007 η Ελλάδα με βάση τον δείκτη παγκοσμιοποίησης κατατάσσόταν στην 24^η θέση μεταξύ 122 χωρών του ΟΟΣΑ ενώ κατά το 2010 καταλάμβανε την 31^η θέση μεταξύ 181 χωρών. Σε αντιπαραβολή με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. και τις ανεπτυγμένες χώρες εκτός Ε.Ε. η επίδοση της Ελλάδας κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης, δυστυχώς, ήταν ανεπαρκής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έχει υποστεί μόνο τις αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης και στον οικονομικό πεδίο όπως ανεργία και εισοδηματικές ανισότητες αλλά και στον κοινωνικό τομέα όπως έλλειμμα κοινωνικής δικαιοσύνης και δημοκρατίας (OECD, 2009).

Μία έκφανση αυτής της ελλιπούς επίδοσης είναι το φαινόμενο του να προτιμώνται ανταγωνιστικά των ελληνικών προϊόντα (για παράδειγμα αγροτικά) ακόμα και αν είναι χαμηλότερης ποιότητας. Αυτό οφείλεται στην αδυναμία ορισμένων οικονομικοδιοικητικών θεσμών της χώρας μας να προσαρμοστούν στον έντονο ανταγωνισμό της παγκοσμιοποίησης και της διεθνοποίησης της παραγωγής. Συνεπώς, οι αναποτελεσματικότητες στην παραγωγή που προκλήθηκαν από την μη προσαρμογή επιχειρήσεων και κρατικού μηχανισμού οδήγησε σε μείωση της ελληνικής παραγωγής, σμίκρυνση σημαντικών παραγωγικών μονάδων ή μεταφορά τους στο εξωτερικό και τελικά αύξηση της ανεργίας.

Η αδυναμία της χώρας να υιοθετήσει μεταρρυθμίσεις για να αντιμετωπίσει την παγκοσμιοποίηση ήταν ένα από τα αθέατα προβλήματα της Ελλάδας μέχρι το χρηματοπιστωτικό σοκ του 2008. Λειτουργησε και αυτή καταλυτικά, όπως και κάθε

4.KOF = Ινστιτούτο οικονομικής έρευνας Konjunkturforschungsstelle στο ETH Ζυρίχης

ένα από τα παραπάνω διαρθρωτικά προβλήματα και στρεβλώσεις, στην έκταση των αρνητικών επιπτώσεων στην αγορά εργασίας. Όμως, υπάρχει ακόμα μια σοβαρή εξέλιξη που προκλήθηκε: ανάγκασε την χώρα μας να προχωρήσει με πολύ γοργά βήματα και σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα μεταρρυθμίσεις που έπρεπε να είχε ολοκληρώσει όλα τα προηγούμενα χρόνια.

Αν η χώρα μας είχε παρέμβει νωρίτερα για κάποιες αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας (λόγω της παγκοσμιοποίησης), οι αρνητικές επιπτώσεις θα είχαν χρόνο να αντιμετωπιστούν και μικρότερο βάρος. Και ίσως τελικά, στην δυσκολότερη στιγμή, να μην χρειαζόντουσαν να γίνουν με τόση ένταση όπως έγινε για παράδειγμα στο πεδίο της ευελιξίας για χάρη της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας ή και αλλού.

2.2.6. Διαρθρωτικές αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος

Είναι κοινώς αποδεκτό ότι η ποιότητα της εκπαίδευσης αποτελεί δείκτη όχι μόνο του επιπέδου πολιτισμικής ανάπτυξης αλλά και της ποιότητας του εργατικού δυναμικού. Η επένδυση μίας κοινωνίας σε εκπαίδευση αναγνωρίζεται συχνά ως η πιο παραγωγική και αποδοτική. Ωστόσο η Ελλάδα φαίνεται να παρουσιάζει ελλείμματα και σε αυτόν τον τομέα καθώς είναι διαπιστωμένο ότι σχολεία και Πανεπιστήμια δεν επιτελούν επαρκώς την αποστολή τους.

Η κακή ποιότητα σπουδών αποτελεί εξ ορισμού αίτιο ανεργίας υπό την έννοια ότι δεν παρέχει τα εφόδια για την απορρόφηση του εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας.

Στην πλειοψηφία τους οι κριτικές για το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας αφορούν τα εξής:

- Η δομή της εκπαίδευσης προσανατολίζεται στην στείρα αναπαραγωγή γνώσεων και όχι στην ουσιαστική μόρφωση ή στην απόκτηση δεξιοτήτων.
- Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι πολύ συγκεντρωτικό και δεν υπάρχει η αυτονομία που επιζητούν τα σχολεία και τα Πανεπιστήμια στο όνομα της αποτελεσματικότερης Διοίκησης. Τα ελληνικά σχολεία είναι πολύ κεντροποιημένα και όλες οι λειτουργίες τους χαρακτηρίζονται από χαμηλά επίπεδα ευθύνης σε περιφερειακό και σε τοπικό επίπεδο.

- Εμφανίζονται ανεπάρκειες λόγω υποστελέχωσης: στα ελληνικά σχολεία υπάρχει πολύ μεγάλο ποσοστό αναπληρωτών καθηγητών με προβληματικές συμβάσεις το οποίο συνεχώς και αυξάνεται. Από την άλλη, υπάρχουν μόνιμοι εκπαιδευτικοί με μεγάλο μέσο όρο ηλικίας.
- Υποβαθμίζεται η ποιότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων λόγω έλλειψης χρηματοδότησης. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί το γεγονός ότι πριν την κρίση παραχωρήθηκαν μεγάλα ποσά στην εκπαίδευση, χρησιμοποιήθηκαν όμως εντελώς αναποτελεσματικότητα.
- Υπονομεύονται οι εκπαιδευτικοί θεσμοί από το φαινόμενο της παραπαιδείας που συνεχίζει και ανθεί με την ανοχή της Πολιτείας.
- Έλλειψη της αξιολόγησης των στελεχών της εκπαίδευσης
- Και τέλος εμφανίζεται μια γενικότερη ανικανότητα της εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων να συμβαδίσει με τις ανάγκες κάθε περιόδου στην διεθνή αγορά εργασίας ώστε να εξασφαλίσει την ποιότητα του ανθρώπινου εργατικού και να αμβλύνει τα υψηλά ποσοστά των νέων (ΟΟΣΑ, 2011).

3. Η ΣΚΛΗΡΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ-Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΟΝΙΩΝ

Κατά την παράθεση των μεταρρυθμίσεων που υιοθετήθηκαν για την ανασυγκρότηση της αγοράς εργασίας στο πλαίσιο των δανειακών συμβάσεων, θέτουμε σαν αρχικό σημείο το έτος 2010 καθώς είναι η χρονιά που υπογράφηκε το πρώτο Μνημόνιο Συνεργασίας.

Οι μεταρρυθμίσεις αυτές κινήθηκαν σε δύο κατευθύνσεις. Αρχικά, υπήρξε η αδήρητη ανάγκη για γρήγορη μείωση των υψηλών ποσοστών ανεργίας. Ταυτόχρονα, επιδιώχθηκε μια γενικότερη ρύθμιση της αγοράς εργασίας και διόρθωση των ανισορροπιών της όπως η αύξηση του βαθμού ευελιξίας και η βελτίωση της αντιστοίχισης μεταξύ ζήτησης και προσφοράς εργασίας αυξάνοντας επίσης την πιθανότητα δυνητικών εργαζομένων να βρουν εργασία (Μποζάνη & Δρυδάκης, 2015). Υπό αυτό το πρίσμα, τα μέτρα για την βελτίωση της αγοράς εργασίας, δικαιολογήθηκαν από την ανάγκη απεμπόλης των αγκυλώσεων που χαρακτηρίζουν την ελληνική αγορά, που δυσκολεύει την προσαρμογή των μισθών καταλήγοντας σε αύξηση της αδήλωτης εργασίας (Κυριακούλιας, 2012).

Τα πακέτα πολιτικής που υιοθετήθηκαν δικαιολογήθηκαν επίσης από το επιχείρημα ότι ο συνδυασμός δημοσιονομικής λιτότητας παράλληλα με εσωτερική υποτίμηση (αποπληθωρισμός μισθών και τιμών) και κατάλληλες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις θα τονώσει την οικονομία βελτιώνοντας τις επενδύσεις, την ανταγωνιστικότητα και τις εξαγωγές. Ως εκ τούτου, η μείωση του μοναδιαίου εργατικού κόστους θα λειτουργούσε για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και των εξαγωγών, έτσι ώστε να εξισορροπήσει τις αρνητικές συνέπειες στην εγχώρια ζήτηση (Μποζάνη & Δρυδάκης, 2015). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα κείμενα των Μνημονίων, η Ελληνική Κυβέρνηση δεσμεύτηκε για μείωση του ανά μονάδα κόστους εργασίας περίπου κατά 15% στοχεύοντας στην «εξάλειψη του κενού της ανταγωνιστικότητας» (Κυριακούλιας, 2012).

Έτσι, σε γενικές γραμμές η οποιαδήποτε προσπάθεια βελτίωσης του περιβάλλοντος της αγοράς εργασίας είχε στην πραγματικότητα τις ρίζες της στην ανάγκη να αυξηθεί η ευελιξία της. Αυτός ο στόχος θα μπορούσε να επιτευχθεί με την υιοθέτηση μιας πληθώρας μεταρρυθμίσεων, οι οποίες ξεκίνησαν αρχικά με μέτρα ρύθμισης των μισθών όπως: πρώτον, τη συμπίεση του κατώτατου μισθού προς τα κάτω, προκειμένου να επανακαθοριστεί η βάση για τον καθορισμό των μισθών και, δεύτερον, την μείωση των μισθών στο Δημόσιο, προκειμένου να βελτιωθεί το δημοσιονομικό ισοζύγιο αλλά επίσης λόγω της πιθανότητας του επηρεασμού των μισθών του ιδιωτικού τομέα (Immervoll & Scarpetta 2012, Cazes κ.α., 2009). Αυτές οι μεταρρυθμίσεις αποτελούν μέχρι σήμερα ορισμένες από τις πιο πολυσυζητημένες και αμφιλεγόμενες μεταρρυθμίσεις καθώς οι διαδοχικές μειώσεις των μισθών του δημοσίου τομέα και των συντάξεων και οι αλλαγές που σχετίζονταν με τον κατώτατο μισθό θεωρήθηκαν ως ιδιαίτερα σκληρές και επώδυνες.

Συγκεκριμένα, οι τροποποιήσεις του κατώτατου μισθού υποστηρίχθηκαν ως εξής: εφόσον η οικονομία έρχεται αντιμέτωπη με ένα σοκ μειωμένης συνολικής ζήτησης και οι συλλογικές συμβάσεις διαπραγμάτευσης προσαρμόζονται στις αλλαγές που προκαλεί το σοκ, εργοδότες και εργαζόμενοι δεν θα πρέπει να δεσμεύονται από ένα κατώτατο όριο (το οποίο ενδεχομένως να είναι και πολύ υψηλότερο των αντίστοιχων διεθνών). Ο προσδιορισμός κατώτατου μισθού σε επίπεδα χαμηλότερα από αυτά γειτονικών χωρών (Πορτογαλία, Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη) θα βελτίωνε την ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας. Έτσι, στην συνέχεια αναμενόταν να καταπολεμηθεί η

υψηλή ανεργία των νέων, των ατόμων στα περιθώρια της αγοράς εργασίας και να προκληθεί μεταστροφή από τον ανεπίσημο στον επίσημο τομέα εργασίας.

Τα ακόλουθα μέτρα προτάθηκαν επίσης: η αντικατάσταση των συλλογικών συμβάσεων με μισθολογικές συμβάσεις σε επίπεδο επιχείρησης, ώστε οι μισθοί να αντικατοπτρίζουν το πραγματικό επίπεδο παραγωγικότητας των επιχειρήσεων, αλλαγές στις εισφορές του κοινωνικού ταμείου, κατάργηση κάθε είδους εμποδίων στις απολύσεις, η ενίσχυση της προσωρινής απασχόλησης, ώστε να καλύπτονται οι πάγιες και συνεχείς ανάγκες της επιχείρησης, η εισαγωγή ενός πιο ευέλικτου συστήματος εργασίας ή λιγότερων ωρών εργασίας, προκειμένου να μπορέσει να ανακαταταξιωθεί το εργατικό δυναμικό πιο παραγωγικά. Προφανώς, η κατεύθυνση αυτών των μεταρρυθμίσεων υποδηλώνει ως λύση για την ελληνική αγορά εργασίας την δημιουργία ενός πιο ευέλικτου περιβάλλοντος (Μποζάνη & Δρυδάκης, 2015).

Σχετικά με τους θεσμούς της αγοράς εργασίας, η πλειονότητα των μεταρρυθμίσεων είχε να κάνει με αλλαγές στη φορολογία της εργασίας, επιχειρώντας να μειωθεί η φοροδιαφυγή και παράλληλα να αυξηθούν τα έσοδα των κοινωνικών ταμείων.

Στην κατεύθυνση της αναδιαμόρφωσης της αγοράς εργασίας στο πλαίσιο της αύξησης του βαθμού ευελιξίας της εγκρίθηκαν πολλές και σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Υιοθετήθηκαν ευέλικτες συμβάσεις (δηλαδή προσωρινές) καθώς και προγράμματα ευέλικτου ωραρίου εργασίας. Επίσης, μειώθηκαν οι αποζημιώσεις απόλυσης και προωθήθηκαν οι ομαδικές απολύσεις.

Τα δύο κρίσιμα ερωτήματα που ανακύπτουν στην συνέχεια είναι το κατά πόσο οι παραπάνω προτάσεις-μεταρρυθμίσεις εφαρμόστηκαν και κυρίως αν είχαν τελικά το επιθυμητό αποτέλεσμα στην αγορά εργασίας. Στην συνέχεια θα παρουσιάσουμε αναλυτικά τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας όπως αυτές τέθηκαν από τα κείμενα του κάθε Μνημονίου. Μέσω της ανάλυσης αυτής θα καταστεί φανερό η μεγάλη σε έκταση και ένταση παρέμβαση στην αγορά εργασίας που επιχειρήθηκε τα έτη που ακολούθησαν την οικονομική ύφεση. Στην συνέχεια θα επιχειρήσουμε μια κριτική αποτίμηση των επιπτώσεων τους.

3.1 Το περιεχόμενο των μνημονιακών μέτρων

3.1.1 Πρώτο Μνημόνιο (Μάιος 2010)

Στο πρώτο Μνημόνιο εγκαινιάζεται ένα πλέγμα ρυθμίσεων και πολιτικών όπως η προστασία των εισοδημάτων και ρυθμίσεις κοινωνικής προστασίας στο πλαίσιο μιας γενικότερης προσπάθειας δημοσιονομικής προσαρμογής και επαναφοράς της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Σχετικά με τον εργασιακό τομέα, στο κείμενο του πρώτου μνημονίου εισάγονται οι πρώτες δεσμεύσεις της κυβέρνησης για ευέλικτη διαμόρφωση των μισθών (παράλληλα με την μείωση των μισθών στο Δημόσιο Τομέα) με σκοπό να περιοριστεί το εργασιακό κόστος και αποφασίζετε η έναρξη διαβουλεύσεων με τους κοινωνικούς εταίρους ώστε να μεταρρυθμιστεί το νομοθετικό πλαίσιο για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις στον ιδιωτικό τομέα. Τα μέτρα περιλαμβάνουν επίσης εγκαινίαση νομοθετικού πλαισίου για τις αμοιβές των νεοεισερχομένων στην αγορά εργασίας και για την εξάλειψη της μαύρης εργασίας. Ακόμα, αναθεωρείται ο κατώτατος μισθός και έτσι διαμορφώνονται οι μισθοί για ιδιαίτερες κοινωνικές ομάδες, άνεργους, και μακροχρόνια άνεργους κάτω από αυτούς της ΕΓΣΕΕ. Αυξάνεται η ευελιξία του ωραρίου εργασίας και μειώνεται η αμοιβή για την υπερωριακή εργασία.

Όσον αφορά την κατεύθυνση της βελτίωσης των θεσμών της αγοράς εργασίας, οι δεσμεύσεις κινήθηκαν γύρω από την αναμόρφωση του πλαισίου προστασίας της απασχόλησης και αύξηση του χρόνου της μαθητείας, επανεξέταση των ρυθμίσεων των ομαδικών απολύσεων και προώθηση μεγαλύτερης ευελιξίας στην επέκταση του θεσμού της μερικής απασχόλησης. Στην προστασία της απασχόλησης σημαντικές ρυθμίσεις αποτελούν ακόμα:

- η μείωση των αποζημιώσεων όλων των εργαζομένων.
- η αύξηση του ορίου των ομαδικών απολύσεων, ιδιαίτερα στις μεγάλες επιχειρήσεις.
- το πάγωμα των κατώτατων (ονομαστικών) μισθών (ΕΓΣΕΕ) για 3 έτη.

Ένα τελευταίο μέτρο άξιο ειδικής αναφοράς που εδράζεται στις διατάξεις με στόχο την συγκράτηση των μισθών είναι το μέτρο εφαρμογής συστήματος «μεταβλητών αποδοχών» σε επίπεδο επιχείρησης. Η αιτιολόγηση πίσω από αυτό το μέτρο είναι η

καταπολέμηση των ακαμψιών στους μισθούς των εργαζομένων μέσω σύνδεσης με την παραγωγικότητά τους (Νόμος 3845/2010).

3.1.2 Πρώτο επικαιροποιημένο πρόγραμμα (Αύγουστος 2010)

Με τον Νόμο 3871/2010 γίνεται ξανά αναφορά και ορίζεται χρονοδιάγραμμα σε μέτρα σχετικά με την αναμόρφωση του εργασιακού κλάδου, όπως:

- η προώθηση νομοθετικών παρεμβάσεων με σκοπό την ελάττωση των αμοιβών της υπερωριακής εργασίας και μεγαλύτερης ευχαίρειας καθορισμού του χρόνου εργασίας.
- περισσότερη ευελιξία κατά την χρήση της προσωρινής και μερικής απασχόλησης.
- ενισχύονται οι επιχειρησιακές ΣΣΕ έναντι των κλαδικών και ομοιοεπαγγελματικών.
- καταργείται η επέκταση των κλαδικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας σε εργοδότες και επιχειρήσεις που «δεν εκπροσωπούνται στις διαπραγματεύσεις», δηλαδή καταργούνται οι διατάξεις περί κήρυξης των ΣΣΕ ως εν γένει υποχρεωτικών.
- ενισχύεται η Επιθεώρηση Εργασίας μέσω στελέχωσης με έμπειρο προσωπικό και καθορισμού μετρήσιμων στόχων ελέγχων και εισάγονται περαιτέρω διατάξεις για την αντιμετώπιση της μαύρης εργασίας.

3.1.3 Δεύτερο επικαιροποιημένο πρόγραμμα (Νοέμβριος 2010)

Παρ ότι οι δεσμεύσεις του πρώτου επικαιροποιημένου προγράμματος συνοδεύονταν από συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα, ορισμένα από αυτά δεν τηρήθηκαν και υπήρξε η ανάγκη επαναδιατύπωσης με επόμενο νόμο.

Με την σειρά του, ο Νόμος 3899/10 επαναπρογραμματίζει προηγούμενες ρυθμίσεις αλλά θέτει και νέες παρεμβάσεις στον εργασιακό κλάδο όπως:

- άρση του αριθμητικού ορίου των 50 εργαζομένων για σύναψη επιχειρησιακής ΣΣΕ.
- αύξηση της χρονικής περιόδου για την προσωρινή απασχόληση.

- παύση του αυξημένου ωρομισθίου για τους μερικώς απασχολούμενους.
- διατάξεις για περισσότερη ευελιξία στην διαδικασία καθορισμού του χρόνου εργασίας και του συστήματος εργασίας με βάρδιες.

3.1.4 Τρίτο επικαιροποιημένο πρόγραμμα (Φεβρουάριος 2011)

Οι νομοθετικές παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας, πάντα στο πλαίσιο της δημοσιονομικής προσαρμογής και ύστερα από συζητήσεις με τους πιστωτές, συνεχίστηκαν με τον Νόμο 3920/2011. Μέσα σε αυτόν διακρίνουμε ως άξιες αναφοράς την αύξηση του χρονικού διαστήματος υπογραφής σύμβασης εργασίας ορισμένου χρόνου και την περαιτέρω επέκταση του βαθμού ευελιξίας κατά τον καθορισμό του χρόνου εργασίας. Επιπλέον, η Κυβέρνηση δεσμεύτηκε να δρομολογήσει οποιαδήποτε νομοθετική διάταξη κριθεί απαραίτητη για την πλήρη μισθολογική ευελιξία σε επίπεδο επιχείρησης αναφορικά με τις συλλογικές συμβάσεις μέχρι τον Ιούλιο του 2011.

3.1.5 Τέταρτο επικαιροποιημένο πρόγραμμα (Ιούλιος 2011)

Περιελάμβανε επίσης νέα σειρά διαρθρωτικών μέτρων για την αγορά εργασίας, όπως:

- διεξαγωγή πρότυπης μελέτης για το χρηματοοικονομικό αποτέλεσμα στο σύστημα κοινωνικής ασφάλειας από μια πιθανή μείωση κατά 10% των ασφαλιστικών εισφορών στις επιχειρήσεις που θα εφαρμόσουν την κάρτα εργασίας.
- περαιτέρω τροποποιήσεις της νομοθεσίας για τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου με ενσωμάτωση ειδικών συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου για τους νέους με μισθό χαμηλότερο από τα ελάχιστα της ΕΓΣΕΕ.
- αποπεράτωση της μεταρρύθμισης για την ενίσχυση της Επιθεώρησης Εργασίας.

3.1.6 Δεύτερο Μνημόνιο (Φεβρουάριος 2012)

Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 26ης-27ης Οκτωβρίου για τη μείωση δημοσίου χρέους (PSI) ακολουθήθηκε από την υπογραφή νέας δανειακής σύμβασης ύψους 130 δις ευρώ. Για την εκταμίευση του ποσού ξεκινάει νέος γύρος διαπραγματεύσεων με την τριμερή εποπτεία και το σύνολο των τελικών δεσμεύσεων περιέχεται στον Ν.4046/12. Εκεί περιλαμβάνονται οι ρυθμίσεις για την αναδιάρθρωση («κούρεμα») του δημοσίου χρέους, το καινούριο πρόγραμμα δημοσιονομικής

προσαρμογής μέχρι το 2015 και φυσικά τα επιπλέον μέτρα στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων και στους μισθούς.

Μπορούμε να αναλύσουμε τα εργασιακά μέτρα συνοψίζοντας τα σε τρεις κατηγορίες:

A. Διάρκεια συλλογικών συμβάσεων και αναθεώρηση της «μετενέργειας»:

- το σύνολο των συλλογικών συμβάσεων θα έχει μέγιστη διάρκεια τα τρία έτη.
- οι συλλογικές συμβάσεις που είναι σε ισχύ για 24 μήνες ή παραπάνω, θα τερματίζουν το μέγιστο σε ένα έτος από την ψήφιση του νόμου.
- ακύρωση της «μονιμότητας» όλων των τυπικών συμβάσεων για όλες τις επιχειρήσεις. Αυτό το μέτρο θα μετατρέψει αυτόματα τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου (οι οποίες μέχρι εκείνη την στιγμή θεωρούνταν ότι έληγαν είτε με το όριο ηλικίας ή τη σύνταξη), σε συμβάσεις αορίστου χρόνου για τις οποίες ισχύει η λύση μέσω των κανονικών απολύσεων.
- πάγωμα της «ωρίμανσης» που οριζόταν από νόμο και/ή τις συλλογικές συμβάσεις (και αναφέρεται σε όλες τις αυτόματες αυξήσεις των μισθών με βάση τον χρόνο) έως ότου το ποσοστό ανεργίας να είναι κάτω από το 10%.

B. Τροποποιήσεις στην νομοθεσία του κατώτατου μισθού:

- άμεση επανευθυγράμμιση του κατώτατου μισθού που προσδιορίζεται από την εθνική γενική συλλογική σύμβαση κατά 22% σε όλα τα επίπεδα ανάλογα με την προϋπηρεσία, την οικογενειακή κατάσταση και τα ημερομίσθια/μηνιαίους μισθούς.
- πάγωμα του κατώτατου μισθού μέχρι την ολοκλήρωση του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής.
- περαιτέρω ελάττωση του κατώτατου μισθού κατά 10% για νέους κάτω των 25 ετών με γενική ισχύ και άνευ περιοριστικών όρων.
- περαιτέρω τροποποιήσεις της εθνικής συλλογικής σύμβασης που στοχεύουν στην ευθυγράμμιση του νομοθετικού πλαισίου του κατώτατου μισθού με εκείνο συγκρίσιμων κρατών ώστε να εξασφαλιστεί τελικά ο απώτερος στόχος που είναι η δημιουργία ενός ενιαίου δικτύου ασφαλείας για όλους τους εργαζομένους.

Γ. Προσαρμογές του εργατικού μη μισθολογικού κόστους:

Για να επιτευχθεί η μείωση του μη μισθολογικού κόστους απαιτείται η ευθυγράμμιση και του φορολογικού βάρους της εγχώριας αγοράς εργασίας με αυτό συγκρίσιμων ευρωπαϊκών κρατών. Με βάση αυτό προστέθηκε στον Νόμο η μείωση κατά 5% των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης για τους εργοδότες στο ΙΚΑ. Όμως, θα έπρεπε παράλληλα να ληφθούν μέτρα για να εξασφαλιστεί ότι η μείωση αυτή δεν θα έχει αρνητικές επιπτώσεις στον προϋπολογισμό. Οι εισφορές θα μειωθούν μόνο όταν έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα που θα εξισορροπήσουν τις μειώσεις στα έσοδα (Νόμος 4046/2012).

3.1.7 Τρίτο Μνημόνιο (Αύγουστος 2015)

Οι δράσεις που υιοθετούνται στο πλαίσιο της Τρίτης Μνημονιακής Σύμβασης κινήθηκαν γύρω από τους εξής πυλώνες: α) αποκατάσταση της βιωσιμότητας των δημόσιων οικονομικών, β) διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, γ) εκσυγχρονισμό του κράτους και της δημόσιας διοίκησης και δ) προώθηση της ανάπτυξης, της ανταγωνιστικότητας και ενίσχυση των επενδύσεων.

Οι νέες παρεμβάσεις στο περιβάλλον της αγοράς εργασίας δεν παρουσίαζαν την ίδια επιθετικότητα των προηγούμενων Μνημονίων. Στο Τρίτο Μνημόνιο τέθηκαν ξανά ζητήματα προς διαπραγμάτευση που άπτονταν κυρίως τριών πεδίων και τα οποία αφορούσαν αιτήματα των δανειστών που δεν ολοκληρώθηκαν στα πλαίσια του Δεύτερου Μνημονίου. Ειδικότερα ήταν το θέμα των ομαδικών απολύσεων και θέματα του συνδικαλιστικού νόμου και της απεργίας. Το τρίτο θέμα πρόέκυψε κατόπιν πρότασης της ελληνικής πλευράς για επαναφορά των συλλογικών διαπραγματεύσεων (ύστερα από την ολοκληρωτική απορρύθμιση από την οποία διήλθαν με βάση τα προηγούμενα Μνημόνια) και της επίλυσης των συλλογικών διαφορών.

Συγκεκριμένα, στις αρχές του 2015 η νέα Κυβέρνηση είχε οραματιστεί ορισμένες αλλαγές στην αγορά εργασίας πχ. σχετικά με τον κατώτατο μισθό και τις συλλογικές διαπραγματεύσεις που όμως δεν μπόρεσε να εκτελέσει. Οδηγήθηκε, τελικά, βάση της Συμφωνίας, στην πρόβλεψη διαδικασίας διαβούλευσης, με την συνεισφορά και της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας και ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων, για τον επαναπροσδιορισμό της νομοθεσίας που διέπει τις συλλογικές διαπραγματεύσεις την άσκηση του δικαιώματος της απεργίας και τις ομαδικές απολύσεις υπό το πρίσμα των βέλτιστων διεθνών πρακτικών, με στόχο να αποκατασταθεί η αποτελεσματικότητα και η δικαιοσύνη.

Πιο συγκεκριμένα οι δεσμεύσεις του Τρίτου Μνημονίου αφορούσαν:

- Ευθυγράμμιση των μη μισθολογικών παροχών με τις βέλτιστες πρακτικές που επικρατούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση.
- Μεταρρύθμιση του ενιαίου μισθολογίου
- Θέσπιση, εντός της Μεσοπρόθεσμης Δημοσιονομικής Στρατηγικής της περιόδου 2016-2019, ανώτατων ορίων για τις μισθολογικές δαπάνες και τα επίπεδα απασχόλησης στο Δημόσιο.
- Εκτέλεση ενός ολοκληρωμένου σχεδίου δράσης για την αδήλωτη εργασία
- Επαναπροσδιορισμός του πλαισίου για τον περιορισμό της εισφοροδιαφυγής
- Δημιουργία του συστήματος προσδιορισμού των αναγκών της αγοράς εργασίας σε δεξιότητες (Τράπεζα της Ελλάδος, 2015) (Νόμος 4336/2025).

4. ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Οι παρεμβάσεις που εφαρμόστηκαν στον εργασιακό τομέα κατά την περίοδο της κρίσης και των μνημονίων αναμενόμενα ήρθαν αντιμέτωπες με την έντονη δυσαρέσκεια του κόσμου. Πέρα από αυτό όμως, επικρίθηκαν και από μερίδα ακαδημαϊκών ως μια προσπάθεια βίαιης ανατροπής των εργασιακών σχέσεων και πλήρης απορρύθμισης του εργασιακού τομέα. Εγείρονται, επομένως, αμφιβολίες για την καταλληλότητα και ορθότητα των μέτρων.

Κατά κύριο λόγο οι αλλαγές στόχευαν στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και τη μείωση του εργασιακού κόστους διαμέσου της εισαγωγής μιας μεγάλης ποικιλίας μέτρων για την ενίσχυση και την ανάπτυξη της ευελιξίας της εργασίας (Κουζής 2010).

Το πλαίσιο αυτών των μεταρρυθμίσεων βέβαια συντάχθηκε με βάση την ισχύουσα πολιτική στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σύμφωνα με την οποία είναι απαραίτητη η ριζική μεταρρύθμιση της ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας με διακηρυγμένο στόχο την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της απασχόλησης (Κουζής 2001, Νεγρεπόντη-Δελιβάνη 2007).

Είναι όμως γεγονός ότι η αυτή η διαδικασία απελευθέρωσης της αγοράς ακολούθησε έναν τόσο γρήγορο βηματισμό και σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα που τελικά

κατέληξε όχι στην αναμόρφωση και βελτίωση του όπως διατεινόταν από τους εθνικούς και διεθνείς οίκους αλλά στον σχηματισμό ενός εντελώς νέου εργασιακού τοπίου.

Οι διαδοχικές αυτές αλλαγές, σε συνδυασμό με τα δυσθεώρητα ποσοστά ανεργίας, μετέβαλλαν ολοσχερώς το περιεχόμενο των εργασιακών σχέσεων προκαλώντας σοβαρές παρενέργειες στις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης ιδιαίτερα σε συνάρτηση με την απορρύθμιση του διαχρονικά ελλειμματικού κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα.

Όπως αναλύθηκε στην προηγούμενη ενότητα οι παρεμβάσεις αφορούσαν την πλήρη αποδιοργάνωση του συστήματος των συλλογικών συμβάσεων και του τρόπου προσδιορισμού των μισθών, την απελευθέρωση των ατομικών και ομαδικών απολύσεων, την ελαστικοποίηση των ωραρίων και την ενίσχυση των ευέλικτων μορφών εργασίας σε βάρος της πλήρους και σταθερής απασχόλησης.

Σε αυτά προστίθενται οι σκληρές ρυθμίσεις περιορισμού της απασχόλησης και υποβάθμισης της εργασίας στον δημόσιο τομέα υπό την αιτιολόγηση της αναγκαίας σύγκλισης του εργασιακού καθεστώτος του Δημοσίου με το αντίστοιχο των ιδιωτικών επιχειρήσεων, γεγονός που συντελεί στην συνολική υποβάθμιση και αποδιοργάνωση των συνθηκών εργασίας (Κουζής 2010).

Σχετικά με την αποδυνάμωση των συλλογικών συμβάσεων αναφέρεται ότι αυτό αποτέλεσε ακόμα ένα βήμα στην προσπάθεια της κυριαρχίας του κεφαλαίου και στόχευε στην ολοκληρωτική εξατομίκευση των συνθηκών εργασίας και στην ελάττωση της αξίας της συλλογικής έκφρασης του εργατικού δυναμικού. Στόχευε δηλαδή στην ελαχιστοποίηση του θεσμού των συνδικάτων. Η εκμετάλλευση ταυτόχρονα του κοινωνικού ρεύματος που επικρατούσε και υποστήριζε την αξία της ατομικότητας εις βάρος της αξίας της συλλογικότητας και διευκόλυνε η γραφειοκρατικοποίηση μεγάλου μέρους της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης επέφερε επιπρόσθετη μείωση του ρόλου των συνδικάτων με την εφαρμογή νέων περιορισμών στο δικαίωμα της απεργίας (Κουζής, 2016).

Σύμφωνα με άλλες απόψεις, η αποτυχία των μέτρων οφειλόταν στις δυσμενείς και μεταβαλλόμενες μακροοικονομικές συνθήκες και στο ασταθές πολιτικό περιβάλλον που χαρακτήριζε την Ελλάδα τα χρόνια της ύφεσης (Μποζάνη & Δρυδάκης, 2015).

Διατρέχοντας την σχετική βιβλιογραφία, εντοπίζουμε το θεωρητικό πλαίσιο των γενικώς παραδεκτών μέτρων καταπολέμησης της ανεργίας. Σε αυτά περιλαμβάνονται

καταρχάς η αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος παράλληλα με μια σωστά στοχευμένη πολιτική προγραμμάτων επιμόρφωσης για διάφορες κατηγορίες εργαζομένων όπως χαμηλού επιπέδου ειδίκευσης, μόρφωσης, μεγαλύτερης ηλικίας, μεταναστών. Οι ρυθμίσεις αυτές αναβαθμίζουν την ποιότητα του εργατικού δυναμικού και αυξάνουν την παραγωγικότητά του αν και τα αποτελέσματα χρειάζονται χρόνο για να φανούν και προκαλούν επιβάρυνση στον προϋπολογισμό του κράτους. Σημαντική ρύθμιση αποτελεί και η μείωση των φορολογικών συντελεστών σε διάφορα εισοδήματα από εργασία και ειδικά της μισθωτής εργασίας που αποτελεί και το μεγαλύτερο τμήμα αυτής της φορολογίας καθώς και των ασφαλιστικών εισφορών (Σκουτέλης, 1996).

Συμπερασματικά, διαφαίνεται ότι τα μέτρα που αναλήφθηκαν δεν μπόρεσαν να αναζωπυρώσουν την αγορά εργασίας. Αντιθέτως υπάρχουν, ορισμένες μελέτες που βρίσκουν αυτές τις πολιτικές υπεύθυνες για την ανεργία (Blanchard, 2014).

4.1 Συνέπειες των εργασιακών μεταρρυθμίσεων

Αρχικά να επαναλάβουμε ότι το σύνολο των παρεμβάσεων των τριών Προγραμμάτων είχε σαν βασικούς στόχους την αποκατάσταση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας και την παραμονή της χώρας στην Ευρωζώνη παρότι είναι παραδεκτό ότι αυτά συνοδεύτηκαν από σημαντικό οικονομικό και κοινωνικό κόστος.

Λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των θεσμικών και νομοθετικών αλλαγών το εύλογο ερώτημα που γεννιέται είναι η αποτελεσματικότητα όλων αυτών των μέτρων στην ανασυγκρότηση της αγοράς εργασίας και φυσικά στην μείωση της ανεργίας.

Μια σημαντική παράμετρος που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την εξέταση των επιπτώσεων είναι η αναφορά τους σε συνάρτηση με συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Εύλογα, ένα μακρύτερα χρονικό διάστημα παρά ένα βραχύ-από την αρχή της εφαρμογής των μέτρων και του Πρώτου Μνημονίου- ίσως είναι πιο αξιόπιστο για να διαφανεί σε όλη της την έκταση η αποτελεσματικότητά τους. Ακολουθεί μια συμπυκνωμένη εξέταση των επιπτώσεων στην αγορά εργασίας με χρονικό διάστημα αναφοράς το 2010-2016.

Αρχικά, το 2014, και εν μέσω συνεχιζόμενης οικονομικής κρίσης, η ανεργία έφτασε το 28% ενώ το 2016 το ποσοστό ανεργίας έπεσε οριακά κατά μόλις 2%, αναδεικνύοντας έτσι τις πρώτες αμφιβολίες από την υιοθέτηση των μέτρων. Θεωρείτο περαιτέρω ότι η πραγματική ανεργία ήταν κατά περίπου 3% περισσότερη από την στατιστικά

καταγεγραμμένη ενώ σε αυτά τα μεγέθη θα πρέπει να συνεκτιμηθεί ο αριθμός των 150.000 ατόμων που μετανάστευσαν στο εξωτερικό κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης.

Στο πεδίο των αποδοχών η εικόνα αποδεικνύεται επίσης ιδιαίτερος ζοφερή. Τα μέτρα λιτότητας οδήγησαν σε μείωση των μισθών από 15% έως 60%. Στον Δημόσιο τομέα οι οριζόντιες μειώσεις των μισθών κυμάνθηκαν από 20% έως 55% ενώ στον ιδιωτικό τομέα, η βίαιη αποδιάρθρωση των συλλογικών συμβάσεων και η ενίσχυση της ευελιξίας οδήγησαν σε συρρίκνωση των μισθών μεσοσταθμικά κατά 22% όσον αφορά τις επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις και 24% όσον αφορά τις ατομικές συλλογικές συμβάσεις. Αυτές οι μειώσεις υπερέβησαν κατά πολύ τις μνημονιακές δεσμεύσεις για μείωση του ανά μονάδα κόστους εργασίας περίπου κατά 15%. Επίσης, αποδείχτηκε ότι τα μέτρα αποδιάρθρωσης της διαδικασίας συλλογικών διαπραγματεύσεων οδήγησαν σε καθορισμό των μισθών κατά 90% του συνόλου των συμβάσεων εργασίας μέσω ατομικής διαπραγμάτευσης παρά συλλογικής σύμφωνα με στοιχεία του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας.

Η ισχυρή αυτή μείωση των αποδοχών επηρεάστηκε ταυτόχρονα από την υπερβολική ενίσχυση της θέσης της εργοδοσίας με την χορήγηση της διευκόλυνσης των απολύσεων και της ικανότητας αλλαγής των συμβάσεων σε εργασίες πιο ευέλικτες και χαμηλότερα αμειβόμενες (Κουζής, 2016).

Η ανάλυση της (οριακής) αύξησης του ποσοστού απασχόλησης μεταξύ του 2014-2016 αποκαλύπτει την μεταστροφή της εργασίας από την μορφή της τυπικής και πλήρους απασχόλησης στην ευέλικτη και μη τυπική (Κούγιας, 2016).

Η τεράστια συρρίκνωση της πλήρους απασχόλησης υπέρ των ευέλικτων μορφών που παραπέμπουν στο 52% των νέων συμβάσεων περιγράφεται και από την ραγδαία αύξηση του ποσοστού μεταβολής των μετατροπών των ατομικών συμβάσεων από πλήρη εργασία σε μερική και εκ περιτροπής (για την περίοδο 2009-2015) κατά 237%. Συγκεκριμένα, αυξήθηκαν οι συμβάσεις πλήρους σε μερική απασχόληση κατά 350% ενώ για τις περιπτώσεις της εκ περιτροπής εργασίας η σχετική αύξηση έφτασε το 1300%. Πρέπει να υπογραμμιστεί επίσης ότι η εξέλιξη αυτή συντελέστηκε παρά την σημαντική μείωση του κατώτατου μισθού. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω μεταβολών παρατηρήθηκε μεγάλη μείωση των αποδοχών μέχρι και 60% και ταυτόχρονη συρρίκνωση μισθών και ωραρίων καθώς το 15% των συμβάσεων εκ περιτροπής

εργασίας αντιστοιχεί σε εργασία μίας ημέρας την εβδομάδα αυξάνοντας την εργασιακή επισφάλεια.

Επίσης, σημειώθηκε σημαντική εμβάθυνση της εντατικοποίησης της εργασίας. Το 2008 οι εργαζόμενοι που απασχολούνταν σε βάρδιες αποτελούσαν το 19,1% του εργατικού δυναμικού ενώ το 2014 αυξήθηκαν σε 25,7%. Όσον αφορά τους εργαζόμενους που συνήθως απασχολούνται τα Σάββατα μεταξύ 2008 και 2014 το ποσοστό αυξήθηκε από 24,6% σε 31,2%, ενώ για τις Κυριακές η μεταβολή που καταγράφηκε ήταν από 5,8% σε 12,7%. Τέλος, καταγράφηκε μεταβολή από 3,7% σε 6,3% των εργαζομένων που απασχολούνται κατά τις νυχτερινές ώρες (INE, 2016).

Ενδεικτικό στοιχείο της αύξησης της εργασιακής επισφάλειας είναι η διόγκωση, κατά τα έτη 2012-2016, του ποσοστού της ανασφάλιστης εργασίας από το 22% στο 40% με περαιτέρω αρνητικές συνέπειες στο ύψος των μισθών και στα έσοδα των ασφαλιστικών ταμείων.

Η υιοθέτηση των εργασιακών μνημονιακών δεσμεύσεων στο όνομα της αύξησης της ανταγωνιστικότητας προκάλεσε μια ακόμα ανησυχητική εξέλιξη στο επίπεδο του ελληνικού εργατικού δυναμικού: σύμφωνα με το δίκτυο Europass 350.000 βιογραφικά κατατέθηκαν για μετανάστευση κατά τα έτη 2010-2016 ενώ 200.000 άτομα μετανάστευσαν στο εξωτερικό. Παρατηρήθηκε δε ότι η πλειονότητα όσων εκδήλωσαν ενδιαφέρον αποτελούσε ειδικευμένο εργατικό δυναμικό και αυτό το γεγονός συνιστά μεγάλη παραγωγική απώλεια για την χώρα μας που όπως είναι γνωστό έχει επενδύσει στην εκπαίδευσή του καθιστώντας το ένα από τα ισχυρά πλεονέκτημά της. Την ίδια στιγμή, το εργατικό δυναμικό αυξάνει με τις εισροές μεταναστών άλλων χωρών, όμως αυτές αποτελούνται κυρίως από ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό.

Η αποσύνθεση της εργασιακής νομοθεσίας είναι από τις βασικότερες συνέπειες που προκάλεσαν οι μεταρρυθμίσεις που αναλήφθηκαν την περίοδο της κρίσης και των Προγραμμάτων. Διαμορφώθηκε κυρίως κατά την περίοδο των δύο πρώτων Μνημονίων και διατηρήθηκε με το Τρίτο Μνημόνιο.

Οι παρεμβάσεις στο σύστημα των συλλογικών διαπραγματεύσεων είναι καταγιγιστικές (INE ΓΣΕΕ, 2014) προκαλώντας πλήρη αποδόμηση του συστήματος που είχε διαμορφωθεί το 1990. Η βίαιη απορρύθμιση του συστήματος των συλλογικών διαπραγματεύσεων και των συλλογικών συμβάσεων οδήγησε στην καθιέρωση πιο εξατομικευμένων εργασιακών σχέσεων, στην ελαστικοποίηση του εργάσιμου χρόνου,

στην μείωση της προστασίας του εργαζόμενου από την απόλυση και στην υποβάθμιση της αξίας της σταθερής και πλήρους απασχόλησης.

Η εξασθένηση των συλλογικών συμβάσεων και πιο συγκεκριμένα των κεντρικών διαπραγματεύσεων είχε ως αποτέλεσμα την εξασθένηση των συνδικαλιστικών κινημάτων και ειδικά των κεντρικών και κλαδικών οργανώσεων μεταθέτοντας τη διαπραγμάτευση σε επίπεδο επιχείρησης ενδυναμώνοντας την διαπραγματευτική ικανότητα των εργοδοτών (Κουζής, 2016).

5. ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΗΜΕΡΑ-ΤΟ ΣΟΚ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

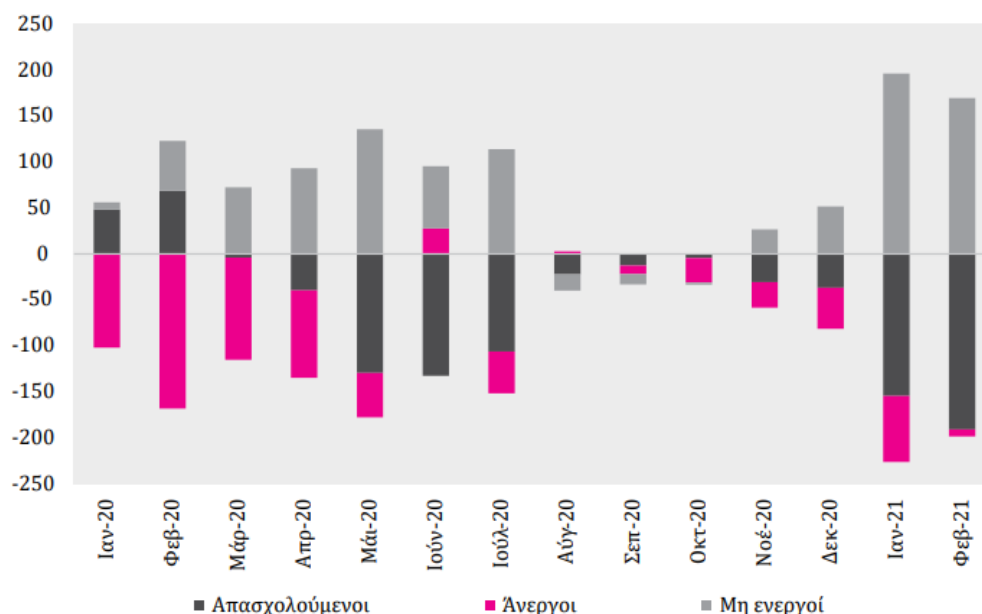
Στα μέσα του 2018, 10 χρόνια ύστερα από την έναρξη της οικονομικής ύφεσης και μετά το τέλος της μεταπρογραμματικής επόπτείας η Ελλάδα υστερούσε σε μακροοικονομικούς δείκτες και σε δείκτες διακυβέρνησης σε σχέση με χώρες που επίσης είχαν ξεπεράσει το σοκ, εντούτοις εμφάνισε ορισμένα σημάδια αναμικτικής ανάκαμψης.

Σε σχέση με την αγορά εργασίας, για πρώτη φορά, το ποσοστό ανεργίας έφτασε στο χαμηλότερο σημείο της δεκαετίας (18,3%), η καθαρή αύξηση της απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα ανήλθε σε 141.003 θέσεις εργασίας, (αποτελώντας την δεύτερη υψηλότερη επίδοση) και εμφανίστηκαν αρκετές ενδείξεις γενικότερης βελτίωσης της αποτελεσματικότητας της αγοράς εργασίας.

Ωστόσο, το τέλος του 2019, ξέσπασε μία ακόμα κρίση, η πανδημική κρίση του COVID-19, που διαμόρφωσε καινούρια δεδομένα αποσταθεροποιώντας όλα τα δημοσιονομικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας. Καθοριστικές ήταν οι επιπτώσεις στον παραγωγικό τομέα. Αυτό διαφαίνεται στην τέραστια συρρίκνωση του ΑΕΠ το 2020 κατά 8,2% καθώς το σοκ δεν επέδρασε μόνο στην πλευρά της ζήτησης, όπως στην περίπτωση της οικονομικής κρίσης, αλλά και στην πλευρά της προσφοράς. Η μεγάλη μείωση του ΑΕΠ και η απώλεια εισοδημάτων που αυτή συνεπάγεται, συνέβαλλε μαζί με τα μέτρα εγκλεισμού, κοινωνικής αποστασιοποίησης, και περιορισμού της επιχειρηματικής δραστηριότητας, σε σημαντικές συνέπειες στην ήδη εύθραυστη αγορά εργασίας οριακά αφότου είχε προλάβει να επίδειξει σημάδια αναζωπύρωσης.

Το ποσοστό των ανέργων μειώθηκε κατά το γ' τρίμηνο του 2020 κατά 12% ενώ το δ' τρίμηνο μειώθηκε οριακά κατά 2%. Σε αυτή την δύσκολια συγκυρία η ανεργία συγκρατήθηκε λόγω του μέτρου της αναστολής των συμβάσεων εργασίας. Η αγορά εργασίας παρουσιάζει μια άλλη εικόνα κατά την εξέταση του αριθμού των απασχολούμενων, ο οποίος παρουσιάζει σημαντική υποχώρηση. Σωρευτικά, το δ' τρίμηνο του 2020, οι απασχολούμενοι μειώθηκαν κατά 72.000 άτομα, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019 ενώ οι οικονομικά μη ενεργοί αυξήθηκαν κατά 76.000 άτομα. Κατά την επόμενη χρονιά και συγκεκριμένα τον Ιανουάριο του 2021, που τα μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας είχαν εντατικοποιηθεί, η κατάσταση στην αγορά εργασίας επιδεινώθηκε. Οι οικονομικά μη ενεργοί αυξήθηκαν κατά 196.000 άτομα (συγκριτικά με τον αντίστοιχο μήνα του 2020), ενώ ταυτόχρονα μειώθηκαν οι απασχολούμενοι κατά 154.500 και οι άνεργοι κατά 72.000 άτομα. Η πτώση του εργατικού δυναμικού ήταν τόσο μεγάλη, που ξεπέρασε την συρρίκνωση του αριθμού των ανέργων προκαλώντας τελικά την αύξηση του ποσοστού ανεργίας από 15,8% τον Δεκέμβριο του 2020 σε 16% τον Ιανουάριο του 2021 (<https://www.statistics.gr/>). Αυτές οι εξελίξεις αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 4.

Διάγραμμα 4: Ετήσια μεταβολή του αριθμού των απασχολούμενων, των ανέργων και των οικονομικά μη ενεργών (Ιανουάριος 2020-Φεβρουάριος 2021, χιλ. άτομα)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (όπως επεξεργάστηκαν από ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

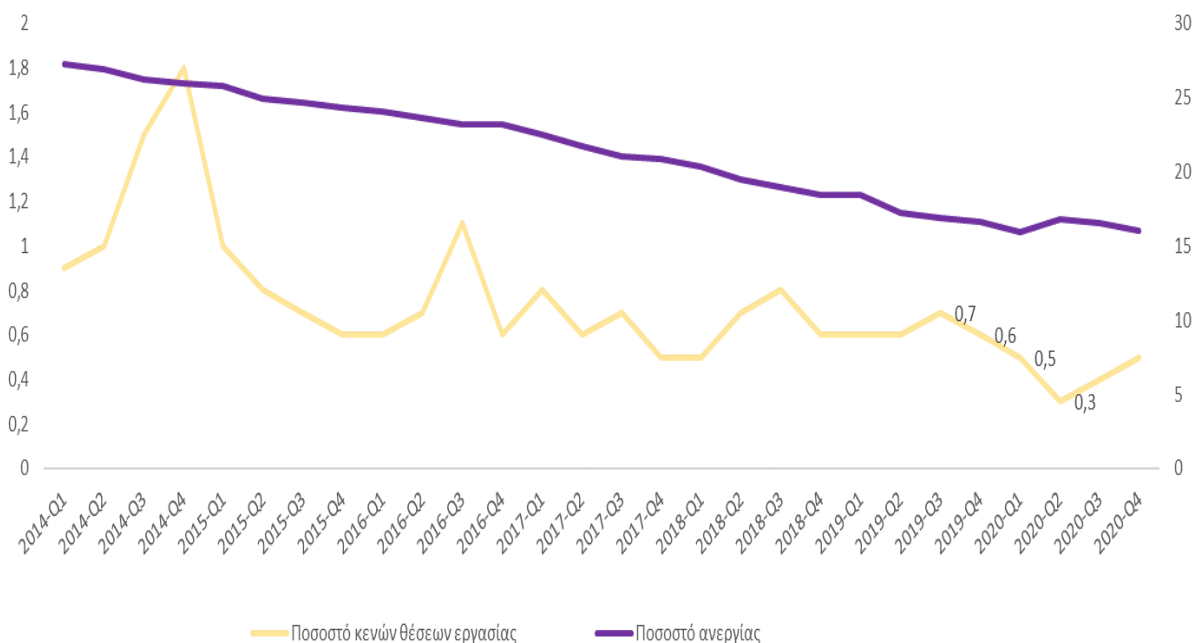
Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Υφίσταται μία ακόμα εξέλιξη που αποτυπώνει την δυσμενή θέση στην οποία βρεθήκαν οι άνεργοι κατά την περίοδο της πανδημίας και αυτή προκύπτει από την σύγκριση του ποσοστού ανεργίας και του ποσοστού κενών θέσεων εργασίας⁵.

Πρίν το ξέσπασμα της πανδημίας, περίπου από τον Απρίλιο του 2019 το ποσοστό ανεργίας σταμάτησε να μειώνεται. Παράλληλα, παρατηρείται μείωση του ποσοστού των κενών θέσεων εργασίας. Αυτό υποδηλώνει ότι ήδη από τον Απρίλιο του 2019 η οικονομία είχε σταματήσει να απορροφά τον αριθμό των ανέργων με τον μέχρι τότε ρυθμό. Φυσικά, την αντίστοιχη περίοδο του 2020, αυτό το φαινόμενο εντάθηκε. Το συμπέρασμα που προκύπτει εδώ είναι ότι οι νέες θέσεις εργασίας δεν επαρκούν για την κάλυψη του άνεργου ποσοστού του εργατικού δυναμικού της χώρας μας.

5. Το ποσοστό αυτό υπολογίζεται ως ο αριθμός των κενών θέσεων εργασίας, που πρόκειται να καλυφθούν το επόμενο τρίμηνο, προς τον αριθμό των ανέργων.

Διάγραμμα 5: Ποσοστό κενών θέσεων εργασίας (αριστερός άξονας) συγκριτικά με ποσοστό ανεργίας (δεξιός άξονας) (α' τρίμηνο 2014-δ' τρίμηνο 2020)

Πηγή: Eurostat

Σχετικά με το ποσοστό υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού, αυτό εξακολουθεί και παραμένει σε υψηλά επίπεδα και επίσης αποκλίνει αισθητά από τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σύμφωνα με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ) η υποαπασχόληση είναι ένα φαινόμενο κατά το οποίο οι εργαζόμενοι, εργάζονται σε θέσεις χαμηλότερης ειδίκευσης αλλά και με μειωμένο ωράριο, ώστε να ξεφύγουν από την ανεργία. Επομένως, ένας υψηλός αριθμός υποαπασχολούμενων όπως παρουσιάζει η χώρα μας, ρίχνει την παραγωγικότητά της και σηματοδοτεί μια αδυναμία της αγοράς εργασίας. Επι της ουσίας, η υποαπασχόληση εμφανίζεται όταν η ζήτηση εργασίας αλλάζει αλλά η αγορά εργασίας δεν μπορεί να δημιουργήσει απασχόληση.

Το 2020 ο αριθμός των υποαπασχολούμενων ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού ήταν μεταξύ 23,1% έως 23,8%. Ο μέσος όρος υποαπασχόλησης στην Ελλάδα είναι ο δεύτερος υψηλότερος στην ΕΕ , μετά από την Ισπανία.

Το γ' τρίμηνο του 2021, ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων μειώθηκε κατά 12,8% ή κατά 61 χιλ. άτομα και έφτασε τους 415 χιλ. από 476 χιλ. σε σχέση με τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2020. Όμως, ως προς την διάρκεια της ανεργίας, κατά τα αντίστοιχα τρίμηνα το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων αυξήθηκε κατά 3,4 ποσοστιαίες μονάδες, και συγκεκριμένα στο 66,4% από 63,0% (INE-ΓΣΕΕ, 2021).

Ανησυχητικά είναι τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την εξέταση του δείκτη που περιγράφει το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε κατάσταση φτώχειας ή στα όρια της φτώχειας. Το 2009 ήταν 27,6%, τα χρόνια της κρίσης κυμάνθηκε μεταξύ 27,7%-35,7% ενώ το 2019 παραμένει στα ίδια υψηλά επίπεδα (31,3%) (<https://www.statistics.gr/>).

Σχετικά με τις μελλοντικές εξελίξεις στην αγορά εργασίας, είναι σημαντικό να αναφερθεί η επίδραση από την αύξηση του κατώτατου μισθού. Καταρχάς αποτιμάται θετικά καθώς αποτελεί ένα βήμα για τόνωση της καταναλωτικής ζήτησης που προκαλεί πολλαπλασιαστικά θετικά αποτελέσματα στην πραγματική οικονομία. Άρα η επίδραση θα είναι και έμμεση στην βελτίωση της απασχόλησης αλλά και άμεση. Φυσικά όμως είναι νωρίς για να φανούν τα θετικά αποτελέσματα του καθώς η αύξησή του αναμένεται να προκαλέσει στρεβλώσεις στις αποφάσεις των εργοδοτών να προσλάβουν νέο εργατικό δυναμικό.

Σχετικά με την γενικότερη τάση στην ανεργία, σύμφωνα με τον IOBE, η ανεργία μεσοπρόθεσμα θα εξαρτηθεί από τις επενέργειες της υγειονομικής κρίσης και εκτός συνόρων κυρίως στην Ευρωζώνη (IOBE, 2021).

Τρία είναι τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουμε κατά την εξέταση όλων των δεικτών που αφορούν την αγορά εργασίας δέκα χρόνια μετά την έναρξη του χρηματοπιστωτικού σοκ. Πρώτον, βάση όλων των ποιοτικών και ποσοτικών δεικτών διαφαίνεται ένα μη αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης και απασχόλησης για τους εργαζομένους στην χώρα μας. Δεύτερον, η αγορά εργασίας εξακολουθεί και χαρακτηρίζεται από ευθραυστότητα εφόσον οι παρεμβάσεις για την προστασία των θέσεων εργασίας δεν αποδείχτηκαν επαρκείς. Αυτό προκύπτει μεταξύ άλλων και από το γεγονός ότι οι πρωτόγνωρες μειώσεις του χρόνου εργασίας που αποφασίστηκαν λόγω

των μέτρων περιορισμού της κινητικότητας διόγκωσαν την επισφάλεια πολλών εργαζομένων (INE-ΓΣΕΕ, 2020-2021). Και, τέλος, πως οι φιλοδοξίες των εισηγητών των μεταρρυθμίσεων οι οποίες προωθήκαν για την βελτίωση της ικανότητας της αγοράς εργασίας να προσαρμόζεται και άρα να ανταπεξέρχεται σε κάθε σοκ , δεν επαληθεύτηκαν.

6.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αναντίρρητα, οι οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις της περιόδου που ακολούθησαν την οικονομική κρίση προκάλεσαν την ανάγκη για ισχυρή πίεση της απασχόλησης.

Βάση των δεδομένων που παρουσιάστηκαν σε αυτή την εργασία, οι πολιτικές διαχείρισης και αντιμετώπισης της οικονομικής ύφεσης τελικά δεν κατάφεραν να αμβλύνουν τα προβλήματα που προέκυψαν από αυτήν. Σωρευτικά, τα μέτρα λιτότητας συνέβαλαν σε απώλεια του ΑΕΠ κατά το ¼ της αξίας του και μείωση της απασχόλησης κατά 22%, ενώ συνολικά 610.037 Έλληνες μέσα σε επτά χρόνια αναγκάστηκαν να φύγουν από την χώρα για να βρουν εργασία.

Ο κίνδυνος φτώχειας αυξήθηκε από το 22% στο 34%, ενώ η ανεργία εκτοξεύθηκε από το 7,7% μέχρι το 27,5% για να φτάσει στο 19% ακόμα και με το τέλος των Μνημονίων, καταλαμβάνοντας την αρνητική πρώτη θέση στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η πτώση των μισθών σε όλο το εύρος της οικονομίας και γενικότερα των τιμών (που συχνά αναφερόταν ως εσωτερική υποτίμηση) τετραπλασίασε την ανεργία, φτωχοποίησε το 30% της κοινωνίας και συνέθλιψε την αγοραστική δύναμη.

Τα αποτελέσματα αυτά καταδεικνύουν ότι δεν δικαιολογείται το επιχείρημα της αναγκαιότητας των επιβληθέντων μέτρων, ούτε η υποστήριξη της αντισυνταγματικότητάς τους προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος καθότι τελικά αυτό δεν εξυπηρετήθηκε.

Η πανδημία ανέδειξε επίσης την αναποτελεσματικότητα των μνημονιακών μεταρρυθμίσεων κατά την επιδίωξη της ανασυγκρότησης της αγοράς εργασίας. Κατέστη εμφανές ότι μετά και από ένα μακρό χρονικό διάστημα η οικονομία μας εξακολουθεί και έρχεται αντιμέτωπη με χρόνιες ανισορροπίες που την χαρακτηρίζουν και από τις οποίες τελικά δεν έχει καταφέρει να απαλλαγεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Barakat, B., Holler, J., Prettner, K. & Schuster, J. (2010). *The impact of the economic crisis on labour and education in Europe*. Vienna Institute of Demography Working Papers, (No. 6/2010) Austrian Academy of Sciences

Blanchard, O.J., Jaumotte, F., & Loungani, P. (2014). Labor Market Policies and IMF Advice in Advanced Economies During the Great Recession. *IZA Journal of Labor Policy*, 3, 1–23. doi: 10.1186/2193-9004-3-2

Cazes, S., Verick, S., & Heuer, C. (2009). Labour market policies in times of crisis. *International Labour Organization*, Working Paper No. 35, 37-38. doi: 978-92-2-122510-2

Eichhorst, W. & Konle-Seidl, R. (2016). Evaluating Labour Market Policy, *Institute for the Study of Labor IZA Discussion*, Discussion Paper No. 9966, 5. Ανακτήθηκε από: <https://www.econstor.eu/handle/10419/142405>

Immervoll, H. & Scarpetta, S. (2012). Activation and employment support policies in OECD countries. An overview of current approaches. *IZA Journal of Labor Policy*, 1, 11-15. doi: 10.1186/2193-9004-1-9

Kluve, J. (2016). A review of the effectiveness of active labour market programmes with a focus on Latin America and the Caribbean. *International Labour Office Research Department*, Working Paper No. 9, 5. Ανακτήθηκε από: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@inst/documents/publication/wcms_459117.pdf

Mouriki, A. (2009). *Flexibility and security: an asymmetrical relationship? The uncertain relevance of flexicurity policies for segmented labour markets and residual welfare regimes*. Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies. Ανακτήθηκε από: https://www.academia.edu/9724673/Flexibility_and_security_an_asymmetrical_relationship

OECD, Bertelsmann Stiftung (ed). (2010). *Sustainable Governance Indicators 2009 Policy Performance and Executive Capacity in the OECD*. Ανακτήθηκε από: <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/sustainable-governance-indicators-2009>

OECD, (2011). *Education Policy Advice for Greece: Strong Performers and Successful Reforms in Education*. Paris: OECD Publishing.

Palier, B., Sykes, R. & Prior, M. D. (ed). (2001). *Globalization and European Welfare States challenges and changes*. New York: Palgrave

Signorelli, M., Choudhry, M. T. & Marelli, E. (2012). The impact of financial crises on female labour. *European Journal of Development Research*, 24, 413–433. doi:10.1057/ejdr.2012.3

Ελληνική Βιβλιογραφία

Δεδουσόπουλος, Α. (2004). *Η κρίση στην αγορά εργασίας (πρώτος τόμος): Θεωρίες της ανεργίας (ρύθμιση-ευελιξίες-απορύθμιση)*. Αθήνα: Τυπωθητω/Δαρδανος

IOBE (2021). *Τριμηνιαία έκθεση για την Ελληνική Οικονομία (τέταρτο τρίμηνο 2021)*. Αθήνα.

Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ (2008-2013). *Οι εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη και στην Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση*. Αθήνα: Καμπύλη ΑΕΒΕ.

Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ (2010-2021). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση*. Αθήνα.

Ιωαννίδης, Γ., & Πιερρός, Χ. (2015). *Αντιμετωπίζοντας την κρίση της απασχόλησης: Μια πρόταση για τη μείωση του ποσοστού ανεργίας κατά δέκα ποσοστιαίες μονάδες εντός τριών ετών*. (Μελέτες Νο. 32). ΙΝΕ, Παρατήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Αθήνα: Καμπύλη ΑΕΒΕ.

Καζάκος, Π. (2010). *Από τον ατελή εκσυγχρονισμό στην κρίση: Μεταρρυθμίσεις, χρέη και αδράνειες στην Ελλάδα (1993-2010)*. Αθήνα: Παπαζήση.

Καραμεσίνη, Μ. (1993). *Ευελιξία και διαρθρωτική αλλαγή*. Ανακτήθηκε από: https://www.theseis.com/index.php?option=com_content&view=article&id=432&catid=71&Itemid=113

Κουζής, Γ. (2010). Η πορεία της νεοφιλελεύθερης απορρύθμισης της εργασίας και το άλλοθι της κρίσης. Στο Κ. Βεργόπουλος, Σ. Δ. Μαυρουδέας & κλπ, *Ο χάρτης της κρίσης: Το τέλος της αυταπάτης*. Αθήνα: Τόπος.

Κουζής, Γ. (2017). Η Κρίση και τα Μνημόνια Ισοπεδώνουν την Εργασία. Στο *Κοινωνική Πολιτική*, 6, (σ. 7–20). Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής

Κυριακούλιας, Π. (2012). *Οι εργασιακές σχέσεις μετά το μνημόνιο: Πανόραμα της μεταρρύθμισης της εργατικής νομοθεσίας 2010-2012*. Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού ΕΙΕΑΔ, Αθήνα.

Μανωλόπουλος, Ι. (2012). *Το 'επαχθές' χρέος της Ελλάδας*. Αθήνα:Μελάνι

Μητράκος, Θ., Τσακλόγλου, Π. & Χολέζας, Ι. (2010). Προσδιοριστικοί παράγοντες της πιθανότητας ανεργίας των νέων στην Ελλάδα με έμφαση στους αποφοίτους Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Στο *Οικονομικό Δελτίο της Τράπεζας της Ελλάδος* (σ.7-11). Αθήνα: Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος.

Νεγρεπόντη- Δελιβάνη, Μ. (2007) *Μεταρρυθμίσεις: Το ολοκάτωμα των εργαζομένων στην Ευρώπη*. Αθήνα: Λιβάνης.

Σκουτέλης, Γ. (1996). *Η ανεργία: Αίτια και Λύσεις*. Αθήνα: Financial Forum

Τράπεζα της Ελλάδος (2009-2015). *Νομισματική πολιτική-Ενδιάμεση έκθεση 2009-2015*. Αθήνα: Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος.

Τήκος, Σ. (2016). Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις κατά το 2015. *Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ*.

Νόμοι

Νόμος 3845/2010, Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη μέλη της ζώνης του Ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΦΕΚ 65/Α/6-5-2010)

Νόμος 3871/2010, Δημοσιονομική Διαχείριση και ευθύνη (ΦΕΚ 141/Α/17-8-2010)

Νόμος 3899/2010, Επείγοντα μέτρα εφαρμογής του προγράμματος στήριξης της ελληνικής οικονομίας (ΦΕΚ 212/Α/17-12-2010)

Νόμος 3920/2011, Εξυγίανση, αναδιάρθρωση και ανάπτυξη των αστικών συγκοινωνιών Περιφέρειας Αττικής και άλλες διατάξεις (ΦΕΚ 33/Α/3-3-2011)

Νόμος 3985/2011, Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015 (ΦΕΚ 151/Α/1-7-2011)

Νόμος 3986/2011, Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015 (ΦΕΚ 152/Α/1-7-2011)

Νόμος 4046/2012, Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας (ΦΕΚ 28/Α/14-2-2012)

Νόμος 4336/2015, Συνταξιοδοτικές διατάξεις Κύρωση του Σχεδίου Σύμβασης Οικονομικής Ενίσχυσης από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας και ρυθμίσεις για την υλοποίηση της Συμφωνίας Χρηματοδότησης (ΦΕΚ 94/Α/14-8-2015)

Ε.Π.
**ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΤΟΜΕΑ**

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (Ε.Σ.Δ.Δ.Α.)

Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος
τηλ: 2131306349 , fax: 2131306479

www.ekdd.gr